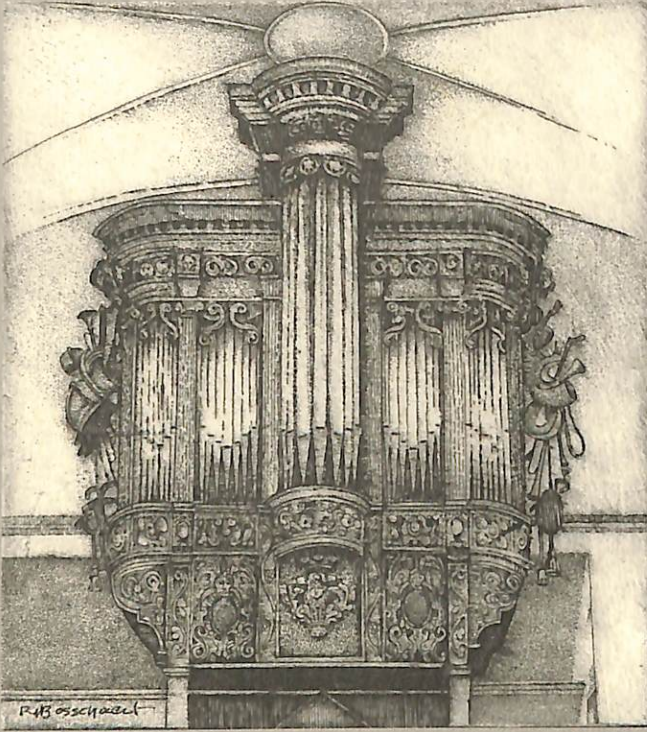

M A A R T

2 0 0 1

1

Orgelkunst

Orgelkunst

Inhoud

Bijdragen

Geschiedenis van het Niehoff-orgel in de Sint-Quintinuskerk,
thans kathedraal, te Hasselt (I) 2-26

MICHEL LEMMENS

De Sweelinck-overlevering in de Zuidelijke Nederlanden 27-36

DR. PIETER DIRKSEN

Orgels en organisten te Brugge vóór 1630 37-41

ALFONS DEWITTE

Bouwstenen

Archivalia betreffende het Niehoff-orgel van Hasselt 42-49

MICHEL LEMMENS

In memoriam

Peter Cabus (1923-2000) 50

Besprekingen 51-56

Mededelingen 57-59

Agenda 63

Orgeltijdschriften 64

Afb. 1: Hasselt, Sint-Quintinskathedraal, orgelkast uit 1790-1792, toestand voor de restauratie van 1998-2001

MICHEL LEMMENS

Geschiedenis van het Niehoff-orgel in de Sint-Quintinuskerk, thans kathedraal, te Hasselt (I)

De Sint-Quintinuskerk fungeerde tijdens het Oude Regime als hoofdkerk van het dekenaat Hasselt. Zij bezat niet de status van kapittelkerk, ook al waren er in de 15de en 17de eeuw verwoedde pogingen om deze titel te bekomen.⁽¹⁾ Zoals in de meeste Loonse steden behoorde het orgel tot het stedelijk patrimonium, en stelde het stadsbestuur zich niet alleen garant voor de bouw en het onderhoud van het orgel, maar ook voor de betaling van de organist. Toch schijnt er op het einde van de 18de eeuw verandering gekomen te zijn in deze bevoegdheden: vanaf circa 1780 bekostigde niet het stads-, maar het kerkbestuur de uitgaven aan het orgel, ook al bleef de benoeming en de bezoldiging van de organist tot aan de Franse revolutie een stedelijke materie. Pas met de oprichting van het bisdom Hasselt in 1967 verkreeg de Sint-Quintinuskerk de functie van kathedraal.

Dit artikel handelt over de bouw in 1592/93 van een nieuw orgel door Nicolaes en Jacob Niehoff uit 's Hertogenbosch, en over de verdere lotgevallen van dit instrument tot aan zijn afbraak in 1791. In dat jaar startten de Maastrichtse orgelmakers Joseph Binvignat en Lambert Houdtappel met de vervaardiging van een nieuw drieklaviersinstrument, waarin wel nog een belangrijke hoeveelheid pijpwerk uit het vorige orgel werd gerecupereerd. In een tweede deel van dit artikel, dat in het volgende nummer van Orgelkunst zal verschijnen, trachten we inzicht te verwerven in de eigenschappen van het oorspronkelijke Niehoff-orgel; en dit op basis van het nog bewaarde oude pijpwerk, dat, voor zover bekend, het oudste van België is.

Momenteel is een restauratie in uitvoering, die teruggrijpt naar het concept van Binvignat & Houdtappel uit 1791/93. Volgens planning wordt ze in de loop van dit jaar voltooid. De voorbereiding van dit project gaat reeds terug tot 1993, en betekende het sein voor een grondig en volledig onderzoek van archieven en instrument. De talrijke publicaties, die tot nog toe over dit orgel verschenen, zijn al te zeer gestoeld op fragmentarische archivalia of op deelonderzoeken. Door een integrale aanpak (een volledig archiefonderzoek, en een volledige opmeting van het pijpwerk) verkregen we een scherper beeld van de geschiedenis en de eigenschappen van dit

---

orgel. Dit artikel focust dus op het Niehoff-instrument. Voor de volledigheid, en omwille van de band met het heden, wordt daarnaast op summiere wijze de geschiedenis van het Binvignat/Houdtappel-orgel belicht, evenals het actuele restauratie-project. Bij het archiefonderzoek konden we rekenen op de medewerking van Kristien Vranken, waarvoor onze dank.

DEEL I: GESCHIEDENIS OP BASIS VAN GESCHREVEN BRONNEN

I. DE VOORGANGERS VAN HET NIEHOFF-ORGEL

Het is niet bekend wanneer de Hasseltse Sint-Quintinuskerk voor het eerst over een orgel beschikte. Recente studies laten toe te vermoeden dat de meeste kapittelkerken uit de Maas-Rijnstreek ten laatste vanaf de 14de eeuw zulk instrument in hun bezit hadden. Alhoewel de Hasseltse collegiale niet de status van kapittelkerk had, duiden de oudste bewaarde stadsrekeningen meteen ook op de aanwezigheid van een orgel: in 1483/84 wordt immers de priester Johannes van Moelstede als organist vermeld.⁽²⁾

De oudste bekende activiteit van een orgelmaker te Hasselt is die van meester Sebastiaen van Diest. Hij sloot in 1526 een overeenkomst met het stadsbestuur om *der stat orgelen ende die blaesbalcken...te hermaecken* tegen de som van 18 Brabantse Rijngulden. Sebastiaen van Diest, alias Swijzen, Zwijsen, Mauken, Moukens is geen onbekende. In 1518/20 transformeerde hij het orgeltje van de Tongerse Sint-Janskerk tot een registreerbaar instrument, en voorzag het van een nieuwe kast.⁽³⁾ In 1530 voerde hij belangrijke verbouwingen uit aan het orgel in de Sint-Sulpitiuskerk van Diest,⁽⁴⁾ en voorts was hij ook de vermoedelijke maker van een orgel uit 1518/19 in het adellijke Stift Sint-Amor te Munsterbilzen.⁽⁵⁾ Deze Sebastiaen moet echter niet alleen een ervaren ambachtsman, maar ook een behoorlijk musicus geweest zijn, want in 1518 werd hij te Hasselt tot stadsorganist benoemd voor een periode van zes jaar.⁽⁶⁾

In de daarop volgende decennia was het onderhoud van het stadsorgel in handen van de orgelmakersfamilie Swinnen, alias Swennen, Zwinnen, Ballen, die vermoedelijk te Hasselt resideerde. In 1542 voerde Jan Swinnen reparaties uit voor 75 Brabantse gulden. Deze werken werden gevisiteerd door meester Cornelis, *organist van Sinte Servaes tot Maestricht*.⁽⁷⁾ In 1568/69 werd een *orgelspeel...gecocht* bij Reijner Swinnen, mogelijk de zoon van Jan. Het is ons niet duidelijk of het hier de levering van een nieuw orgel betrof, dan wel de uitbreiding van het oude instrument.⁽⁸⁾

II. BOUW VAN EEN NIEUW ORGEL: NICOLAES EN JACOB NIEHOFF, 1592/93

In 1593 en 1595 gaf het stadsbestuur tesamen 550 Brabantse gulden uit voor de bouw van een nieuw orgel. Daarnaast geschieden er twee kleine betalingen: één om de blaasbalgen te smeren, en een ander om stadsorganist Henrick Cordeys te vergoeden voor diens orgelspel tijdens de bouw van het instrument; waarschijnlijk tijdens de intonatie en stemming van de pijpen. Enkel in dit laatste rekeningetje treffen we de naam aan van de orgelmaker: *Item betaelt der Ruelicta (weduwe) Henrick Cordeys van meester Claes Nieuwhoffs wegghen van den organen te spelen IIII gl. II 1/2 st brabantse*. Bij interpretatie van deze zin dient men er wellicht van uit te gaan dat Nicolaes Niehoff organist Cordeys had verzocht het instrument te bespelen tijdens de werken. Dat Niehoff werkelijk de auteur was van het nieuwe orgel blijkt uit de studie van het nog bewaarde oude pijpwerk (zie Deel II), en uit de onderhandelingen die Nicolaes Niehoff in 1594 voerde met de Sint-Sulpitiuskerk van Diest. Deze kerkmeesters betaalden hem in dat jaar namelijk 10 stuivers om een model van het orgel van Hasselt mee te brengen. Of dit tot een goed gevolg leidde is vooralsnog niet bekend, en het model ... ging helaas verloren.⁽⁹⁾

Nicolaes (Claes) Niehoff werd rond 1525 geboren te Amsterdam als zoon van Hendrik Niehoff (overleden in 1561). Hendrik Niehoff was op zijn beurt een leerling van de zeer invloedrijke orgelmaker Jan van Covelens. Het werk van de Niehoffs is verwant aan dat van Claes Willemsz en Cornelis Gerritsz, omdat die eveneens in de leer geweest waren bij Jan van Covelens.⁽¹⁰⁾ Nicolaes Niehoff verwierf in 1559 het burgerschap van de stad 's Hertogenbosch. Voor 1562 huwde hij met Jacomyn (*Jaecxke*) Ruyters, alias De Ruiter. Zij behoorden tot de welgestelde klasse van Den Bosch. Ook Arent Lampeler van Mill werkte tot 1573 in zijn atelier, maar vestigde zich nadien als zelfstandig orgelmaker in het Rijnland. Van Jacob Niehoff, zoon van Nicolaes, is de precieze geboortedatum niet bekend. Vermoedelijk nam diens invloed in het atelier Niehoff gaandeweg toe, zodat men kan aannemen dat de activiteiten na 1590 in feite het werk zijn van zowel vader Nicolaes als van zijn zoon Jacob. In tegenstelling tot zijn vader Hendrik, was Nicolaes Niehoff, zeker na 1565, vooral bedrijvig in het Zuiden: 's Hertogenbosch, het Prinsbisdom Luik, inclusief de Loonse steden, en het Rijnland. De belangrijkste verwezenlijkingen zijn, voor zover bekend, de bouw van nieuwe orgels te Brielle (1556-1563), Keulen, Sankt Gereon (1573 - 1574), 's Hertogenbosch, Dominicanenkerk (1586), Luik, Saint-Denis (1589), Hasselt, Sint-Quintinus (1592/93), Bree, Sint-Michiel (1593), en de ombouw en herstelling van het grote orgel in de Dom van Keulen in de periode 1569/73.⁽¹¹⁾ Van het

oeuvre van Nicolaes Niehoff bleef enkel in Belgisch-Limburg pijpwerk bewaard, met name te Hasselt en te Beek. Het Beekse orgel is afkomstig uit de Sint-Michielskerk te Bree. Daar vervaardigde orgelmaker Laurent Gilman uit Kornelimünster in 1739 een nieuw instrument, met hergebruik van pijpwerk uit het oude Niehoff-orgel. Voorts rest er nog het meubel van het vroegere Niehoff-orgel in de Saint-Deniskerk te Luik, zij het dat de bovenbouw van de hoofdwerkkast later gewijzigd werd in barokke stijl. Tevens bevindt zich in dezelfde stad een gaaf gebleven renaissancemeubel in de Saint-Jacqueskerk uit 1600/01, dat volgens sommigen mogelijk in oorsprong een Niehoff-orgel bevatte; enig bewijs hiervoor werd evenwel nooit geleverd.⁽¹²⁾ Niet alleen geografisch begaf Nicolaes Niehoff zich op een ander domein dan zijn vader Hendrik, ook in zijn stijl legde hij, vooral sinds zijn samenwerking met Lampeler van Mill, duidelijk eigen accenten. Deze stijl was namelijk meer zuidelijk gericht en op sommige punten vooruitstrevender dan die van de toenmalige orgelbouw uit de Noordelijke Nederlanden. Dit blijkt ook uit het resultaat van de reconstructie van het Hasseltse Niehoff-orgel; maar meer hierover in Deel II. Nicolaes Niehoff zou gestorven zijn rond 1604. Zijn zoon Jacob emigreerde naar Keulen en stierf er in 1626. Tot de belangrijkste realisaties die Jacob na de dood van zijn vader tot stand bracht behoorden de bouw van nieuwe orgels te Helmond, Sint-Lambertuskerk (1606 - 1607), Keulen, Sankt-Jacob (1609) en Sankt-Johann-Baptist (1613/15) en in de Dom van Würzburg (1615/18). Van dit alles bleef echter niets bewaard.⁽¹³⁾

Er bleef geen contract bewaard voor de bouw van het Niehoff-orgel te Hasselt; mogelijk is dat er zelfs nooit geweest. Gedetailleerde archivalische gegevens zijn dan ook niet over dit instrument beschikbaar. Toch is het mogelijk meer te vernemen over het globale opzet van het instrument, dankzij de studie van het nog bewaarde pijpwerk en dankzij secundaire archivalia. De gegevens die het Niehoff-pijpwerk aanreiken behandelen we in Deel II. De archivalia uit onrechtstreekse bronnen verstrekken informatie over de locatie van het orgel en over bepaalde aspecten van het orgelmeubel.

De archivalia over de bouw van het Binvignat/Houdtappel-orgel in 1791/93 tonen duidelijk aan dat er toen voor het eerst een orgel opgesteld werd aan de westzijde van de kerk. Het oude Niehoff-orgel werd immers pas van 28 tot 30 juli 1791 afgebroken, terwijl het nieuwe doksaal, achteraan in de middenbeuk, reeds in 1789 werd voltooid.⁽¹⁴⁾ Het orgel bevond zich dus ergens vooraan in de kerk. Dit was evenwel niet op het laat-gotische stenen koordoksaal, want daar werd in 1703 een orgel van Posselius geïnstalleerd. Dat dit doksaal enkel het Broederschapsorgel herbergde, blijkt uit een stedelijke ordonnantie van 30 mei

1703, waarin er gesproken wordt over *het erigeren van een nieuwe cleijne orgel op het steene oxael binnen onse parochiale kercke alhier*, en dit in tegenstelling tot *de groete aude orgel*.⁽¹⁵⁾ De meest waarschijnlijke locatie lijkt dan het noordelijke transept, wegens de afwezigheid van rechtstreeks zonlicht. Voor de Franse revolutie was deze ruimte niet gevuld met een tochtportaal, want de huidige barokke portalen in noorder- en zuidertransept werden in 1835/36 aangekocht, en zijn afkomstig uit de Hasseltse Augustijnenkerk. De beschrijving die organist Simon Kettenis in 1770 geeft van de toegang tot het Niehoff-orgel laat vermoeden dat dit een ladder-achtige constructie was: *"den periculensen op en inganck van den orgel den welcken maer met latten recht tegen de muer opgemaect, soo dickwils moet op en af kledderen altoos met perijekel van een ongeluckigen val te kunnen doen."*⁽¹⁶⁾

In 1791 bleek het Niehoff-orgel bekrond te zijn met beelden, die na afbraak van het orgelmeubel eigendom zouden blijven van het kerkbestuur.⁽¹⁷⁾ Voorts onthullen de stadsrekeningen uit 1751 dat het orgel tevens bekrond was met een cimbelster, en dat het meubel in 1751 versierd zou worden met gordijnen.⁽¹⁸⁾

III. EEN BELANGRIJKE TRANSFORMATIE DOOR JAN VAN WEERT, 1628

In 1628 verbouwde Jan Janszoon van Weert, alias Jan Janssen(s) het Niehoff-orgel. Het totaal der betalingen in de periode 1628-1631 beloopt 554 gulden, 17 stuiver, 3 oort, plus bijkomende vergoedingen in natura.⁽¹⁹⁾ Dat dit een zeer aanzienlijk bedrag is wordt duidelijk wanneer men bedenkt dat diezelfde orgelmaker in 1633 een volledig nieuw instrument leverde aan de collegiale Sint-Pietersbandenkerk te Beringen voor 'slechts' 316-10-0 gulden.⁽²⁰⁾

Over Van Weert's precieze herkomst en opleiding is niets bekend. We treffen hem in de archieven voor het eerst aan te 's Hertogenbosch in het jaar 1616. In 1619 was hij daar nog gevestigd, maar later week hij uit naar de Zuidelijke Nederlanden, en vestigde zich eerst in Leuven, later in Scherpenheuvel.⁽²¹⁾ In de Hasseltse bescheiden uit de periode 1628-1631 wordt nergens gewag gemaakt van zijn verblijfplaats.

De studie van het oudste pijpwerk van Hasselt leverde belangrijke inzichten op over Van Weert's ingrepen. Meer hierover in Deel II, maar om dit reeds kort samen te vatten: Van Weert verbouwde Hoofdwerk en Rugpositief tot twee werken met een gelijke tessituur C-D - c³ (48 tonen), hij wijzigde de dispositie en leverde daartoe een aanzienlijke hoeveelheid nieuw pijpwerk van eigen makelij. In het Rijksarchief te Hasselt bevindt zich een los archiefblad waarop

in 17de-eeuws schrift de dispositie van het Hoofdwerk van het stadsorgel genoteerd werd. Het document werd klaarlijk opgesteld in functie van een geplande reparatie van het instrument, en zou dus kunnen dateren uit 1659 of 1665. De registersamenstelling stemt vermoedelijk overeen met de toestand uit 1628, na de werken van Jan van Weert:

- 48 tonen
- in volgorde van het document:
Prestant 8'
Bordon 16'
Holpijp 8'
Prestant 4'
Fluijt 2'
Quintfluijt (1 ^{1/3})
Sexquialter II
Cornet IV, vanaf cis¹
Octave (2')
Nazar (2 ^{2/3})
Mixtuer IV
Simbal II
Trompet 8' B & S
Claron 4' volledig
Vox humana 8' B & S ⁽²²⁾

De werkzaamheden van Van Weert vallen samen met een verbouwing van de orgelgalerij. In de teksten lezen we onder meer: "*In maio 1628 hebben die Heeren borgemeesters verdingt aen Jan Nobels ende Adriaen van Wijck om te hermaken die galerije van de organen in St.-Quintins kerke, die wijder te maecken alsoe dat die musiciens aldaer met twee chooren sullen cunnen zingen.*"⁽²³⁾ Dit lijken wel Venetiaanse toestanden! Werden er in het bescheiden Hasselt dan dubbelkorige werken uitgevoerd? De precieze toedracht komt voornamelijk niet aan het licht, want de beschikbare archieven geven niet meer details prijs.

IV. HET VERDERE VERLOOP VAN DE 17DE EEUW

Gedurende het verdere verloop van de 17de eeuw werd het Niehoff-orgel drie maal gerepareerd. De archivalische gegevens doen vermoeden dat deze herstellingen geen wijzigingen aan het concept teweeg brachten. De werkzaamheden uit 1641 van Christian Ancion uit Hoei worden duidelijk gespecificeerd in de archieftekst: twee frontpijpen van de *Prestant* die naar beneden gevallen waren werden nu vervangen. Voorts herstelde Ancion de

Trompette van het Hoofdwerk, en de *Claron du petit jeu*.⁽²⁴⁾

Over een herstelling uit 1659 is de beschikbare informatie zeer schaars. We vernemen enkel dat *die organen door den meester alhier in de stadt sijnde sulllen gerepareert worden*. De uitvoeringssom is onbekend.⁽²⁵⁾ Nadat het orgel in 1665 schade had opgelopen ten gevolge van een onweder, deed men een beroep op meester Robert Gordan. Die was blijkens dezelfde tekst afkomstig uit *Schotland*. Indien dit klopt, dan moet Gordan omstreeks 1640 naar de Zuidelijke Nederlanden geëmigreerd zijn. Kort daarop vestigde hij zich namelijk in Gent, en was van daaruit actief in onze streken. Bij de oplevering van het herstelde Hasseltse stadsorgel, op 29 augustus 1665, verklaarde vicaris Pelsers, zangmeester van de Tongerse Onze-Lieve-Vrouwkerk, zich tevreden over Gordan's prestaties. Bovendien was hij in de wolven over de kwaliteiten van dit instrument, waarvan hij zei dat dit *een seer goet orgel* was. Hij beweerde zelfs dat *die holpijp ende prestant soo goet is, dat diergelijcke geen in dit landt te vinden syn*.⁽²⁶⁾

V. HET OPTREDEN VAN JAN II POSSELIUS TE HASSELT, 1703 - 1709

Begin 18de eeuw nam de Hasseltse Broederschap van de Heilige Drievuldigheid contact op met *meester Joannes Posselius orgelmaecker wonende tot Heldeshem*. In tegenstelling tot wat wij eerder veronderstelden⁽²⁷⁾ wordt met *Heldeshem* niet het Duitse Hildesheim bedoeld, maar wel Heylissem, thans in Waals-Brabant, en beter bekend onder de Franse benaming Hélécine. Daar woonde in die jaren Jan II Posselius, kleinzoon van de meer bekende Martin Posselius. Martin immigreerde begin 17de eeuw vanuit de omgeving van Erfurt naar onze streken, en vestigde zich eerst in Maastricht, en later in Hoogstraten.⁽²⁸⁾ Jan II Posselius kreeg de opdracht *eene cleijne organe oft positieff van acht registers* te vervaardigen, dat geplaatst zou worden op het laat-gotische stenen koordoksaal, dat uit 1577 dateerde. Posselius diende dit instrument te voltooiën in mei 1703 en zou hiervoor vergoed worden met 40 pattacons, plus 3 pattacons drinkgeld. De precieze dispositie wordt niet vrijgegeven in het contract.⁽²⁹⁾ Dat het hier wel degelijk een apart nieuw instrument betrof, dat niets vandoen had met het grote stadsorgel, blijkt uit een beslissing van de stadsraad van 30 mei 1703 om bij te dragen in de onkosten van dit orgel, op voorwaarde dat *de voorseijde cleijne orgel op het steenen oxsael niet en sal mogen gebruyckt worden ten sij als wanneer den goddelijcken dienst uit musieck sal gescieden, buyten occasie den organist sal gehouden sijn te gebruyken de groete aude orgel*.⁽³⁰⁾

Dit Posselius-positief werd overigens in 1750 *het musieckorgel* genoemd.

Blijkbaar was men in Hasselt tevreden over de prestaties van Jan Posselius, want in 1708/09 mocht hij ook het grote stadsorgel in goede staat stellen. De precieze toedracht van deze werken is onbekend, maar blijkens de uitvoeringssom, in totaal 660 florijnen, en het feit dat er nog pijpwerk van Posselius bewaard bleef, betrof het een belangrijke operatie. Op 30 september 1709 werden de werken gekeurd door de bekende Mechelse orgelmaker Carel Dillens.⁽³¹⁾

VI. VERBOUWINGEN DOOR CHRISTIAEN PENCELER, 1711 - 1715

Jan II Posselius was nog maar enkele maanden uit Hasselt vertrokken, of er was al opnieuw een andere orgelmaker aan de slag aan het Niehoff-orgel: Christiaan Penceler, in die tijd in Leuven gevestigd. De werken die hij in 1709 uitvoerde waren slechts bescheiden: het betrof kleine reparaties aan het rugpositief.⁽³²⁾

Wel belangrijk is de overeenkomst die Penceler op 25 augustus 1711 sloot met het stadsbestuur. Dit contract voorzag in een verbouwing, waarbij de windlade van het hoofdwerk vernieuwd zou worden, voor de som van 50 pattacons. De contractueel voorziene voltooiingsdatum, juni 1712, werd ruim overschreden, want pas in 1714 was de nieuwe windlade gereed gekomen. Bovendien werden bijkomende werken uitgevoerd: de dispositie werd gewijzigd door de plaatsing van twee nieuwe registers, die Penceler zelf als volgt beschreef: "*eenen nieuwen register genaemt het gemshoren, dienende tot aengenaem geluyt oft spel, mede oock tot dienst van andere registers...Item noch een ander register genaemt tierce.*" In dezelfde tekst vermeldde Penceler Jan Wauters als één van zijn knechten.⁽³³⁾ Zo wordt voor het eerst expliciet het bewijs geleverd van iets wat sommige orgeldeskundigen al langer vermoedden, namelijk dat Jan Wauters een leerling was van Christiaan Penceler.⁽³⁴⁾

Op 28 oktober 1714 werden de werken van Penceler gekeurd door Philippe II Le Picard uit Luik. Die was tevreden over de prestaties van Penceler, met uitzondering van de *Trompette*, die naar zijn smaak *est trop faible et trop maigre, et qui ne répond pas ala bonté des autres jeux*. Ook de *Voix humaine* kon hem niet bekoren: "*La voix humaine pareillement n'est pas d'une bonne nature et ne fait pas point deffect.*"⁽³⁵⁾ Wat de *Trompet* betreft hoeft dit negatieve oordeel ons niet te verbazen. Dit register was immers zeer oud, en waarschijnlijk nog van de hand van Niehoff. Van de 16de-eeuwse trompetten wordt verondersteld dat ze slechts een bescheiden klankvolume produceerden, en bijgevolg niet konden beantwoorden aan het vurige karakter dat Le Picard

---

wellicht voor de geest stond.⁽³⁶⁾ De opmerkingen van Le Picard vonden gedeeltelijk gehoor bij het Hasseltse stadsbestuur, want op 28 september 1715 werd met Penceler overeengekomen een nieuw trompetregister, bestaande uit 48 pijpen, te vervaardigen. De oude *Trompet* kreeg Penceler in zijn bezit.⁽³⁷⁾

In 1716 konden de Hasseltse stadsbestuurders terecht trots zijn op hun stadsorgel. Na de werken van Penceler moet het in perfecte staat verkeerd hebben. Bovendien beschikten ze over een bekwame organist, want in 1711 hadden ze François De Smet in deze functie benoemd, na een orgelwedstrijd waarbij de befaamde Luikse organist en componist Thomas Babou als scheidsrechter (*arbiter* volgens de archivalia) was opgetreden.⁽³⁸⁾ In 1716 stelde orgelmaker P.F.J. De Smet zich kandidaat om het stadsorgel te onderhouden. In zijn schrijven alludeerde hij op het florissante Hasseltse orgellevén.⁽³⁹⁾ Het is ons niet bekend of deze orgelmaker een bloedverwant was van de titularis-organist. Voor zover bekend bleef dit schrijven zonder gevolg.

VII. EEN LAATSTE HERSTELLING DOOR HENRICH MÖSELER, 1750

Na het optreden van Penceler duurde het vijfendertig jaar eer er in de Sint-Quintinuskerk weer een orgelmaker te bespeuren viel. Op 22 oktober 1750 kreeg Henrich Mösel, alias Müsel, uit Luik de opdracht om zowel het stadsorgel als het *musieck orgel* in goede staat te stellen, en dit voor een totaalbedrag van 900 gulden. Veel technische details bevat de overeenkomst tussen stad en orgelmaker niet. We vernemen enkel dat er vier nieuwe blaasbalgen moesten vervaardigd worden.⁽⁴⁰⁾ De werken aan het Posselius-orgel houden ongetwijfeld verband met de vervanging in 1750 van het laat-gotische koordoksaal door een meer open afsluiting in Lodewijk XV-stijl. Daardoor moest het *musieck orgel* gedemonteerd worden.⁽⁴¹⁾ Omdat er zo geen doksaal meer beschikbaar was, maar slechts een open koorafsluiting, moest het Broederschapsorgel elders in de kerk herplaatst worden. Op welke locatie dit gebeurde is niet bekend. Op 6 maart 1752 werden hoofd- en koororgel geëxamineerd door de Leuvense beiaardier-organist-componist en orgelexpert Mathias Vanden Gheijn. Die maakte slechts opmerkingen over de restauratie van het Niehoff-orgel, meer bepaald over slecht aansprekende pijpen, onvolkomenheden in de windvoorziening en lekkages aan de windladen.⁽⁴²⁾

Ook al zorgde de ambtsperiode van Simon Kettenis (1750-1779) als organist voor de nodige animositeit in het parochiale leven, op orgelbouwkundig vlak was het windstil.⁽⁴³⁾ Blijkbaar werd het instrument enkel onderhouden door de organist, zoals hij zelf in 1770 rapporteerde aan de stadsraad. Het is ook in deze

jaren dat we in de archieven het spoor bijster raken van het koororgel van Posselius. Waarschijnlijk verdween het reeds voor 1791, want na demontage van het Niehoff-orgel moest men een orgeltje van een privé-persoon, J. van der Linden, in huis halen om de begeleiding van de kerkzang te kunnen verzekeren.⁽⁴⁴⁾

VIII. AFBRAAK VAN HET NIEHOFF-ORGEL, INTEGRATIE VAN HET PIJPERWERK IN EEN NIEUW CONCEPT: JOSEPH BINVIGNAT & LAMBERT HOUDTAPPEL, 1791 - 1793

De realisatie van een nieuw orgel op het einde van de 18de eeuw gebeurde gefaseerd, gespreid over een periode van zes jaar: van 1787 tot 1793. Merkwaardig is dat de orgelmakers Binvignat en Houdtappel pas vanaf 1791 hierbij betrokken werden; dit wil zeggen na de voltooiing van het nieuwe doksaal, en nadat de nieuwe orgelkast reeds ontworpen was! Dit resulteerde in een ongewone verhouding instrument-orgelkast.

April 1787 werd gestart met de bouw van een nieuw doksaal in de westzijde van het kerkship. Uitvoerders waren Anthoon Bertrans, *meester schrijnemeeker*, en André, alias Andries Beck, *beeldhouwer*. Aan de hand van de kerkrekeningen kan men het verloop van de werken vrij goed volgen; van het graven van fundamente, over het beeldsnijden van de balustrade tot de uiteindelijke schoonmaak en opruiming van het pas voltooide bouwwerk in maart 1788.

Toen het nieuwe doksaal gereed gekomen was, ontbood men de Luikse orgelmaker Matthieu Graindorge; hij visiteerde op 14 maart 1788 het oude Niehoff-orgel.⁽⁴⁵⁾ Over zijn conclusies is niets bekend, maar tot een akkoord tussen kerkbestuur en orgelmaker kwam het niet, want in 1790 vatte men onderhandelingen aan met de Gentse familie Van Peteghem. Pas in 1791 zouden de orgelmakers Binvignat en Houdtappel ten tonele verschijnen. Intussen had men wel al *eene teekening der orgelkasse* laten maken door *B. Springel, architecte*. Voorts won men adviezen in bij orgelliefhebbers. Begin 1790 liet men *den zoon van Esselen te Alken* (de zoon van notaris Esselen) naar Hasselt komen *om de orgel van binnen te sien tot instructie*.⁽⁴⁶⁾ Voorts bleven drie documenten bewaard die een goed beeld schetsen van de evolutie van de conceptvorming. De eerste twee staan duidelijk nog in het teken van een restauratieconcept, terwijl men in het derde document in feite geëvolueerd is naar de bouw van een nieuw orgel, weliswaar met behoud van ouder pijpwerk. Het *eerste document* is klaarlijk opgesteld door een orgelmaker, en voorziet

in een heel voorzichtige aanpak, waarbij enkel de *Trompet* (met bliken onderstukken aan de bekens) en de windkanalen zouden vernieuwd worden, en de tracturen gewijzigd. Het *tweede document* lijkt van de hand van organist Gisbert Vaesen, en is duidelijk opgevat vanuit een klassieke opstelling hoofdwerk + rugwerk. Het voorziet in meerdere transformaties aan het oude orgel, niet alleen de vervanging van de *bleeke trompet* door *eene goede, malse en harmonieuse trompet van goede materialen*, maar tevens de plaatsing van verschillende nieuwe spelen: een *Clairon* op het hoofdwerk, op het positief *eene flute, dienende voor het accompagneren der bassus continuus*, door de transformatie van de *quint flute, daer bij voegende eenige pijpen die nootsaeckelijc sullen sijn*. Voorts wordt in dit voorstel aangedrongen op de vervaardiging van een geheel nieuw echowerk, en op de vernieuwing van de hoofdwerkklade, *om reden dat het seer raer is dat fouten van een oudt secreet ontdeekt en geheel herstelt konnen worden*. Tenslotte wordt reeds hier een netelig probleem aangesneden: bij de bouw van het nieuwe doksaal was onvoldoende rekening gehouden met de ruime afmetingen van het orgel. Deze tekst wijst er dan ook op dat men meer ruimte had moeten voorzien tussen hoofdwerk en rugwerk. In het *derde document*, opgesteld door de kerkraad en ondertekend door deken De la Court, wordt beaamd dat dit doksaal te klein zou zijn voor twee orgelkasten. Bijgevolg, zo redeneerde men, diende gestreefd naar één orgelkast, die alle werken moest bevatten. Men beschikte reeds over een plan voor zulk orgelmeubel, waarbij werd voorzien dat *het clavier spel niet juyst in 't midden der orgelkasse komt*, omdat door de krappe doksaalruimte de helft van de onderkast moest kunnen fungeren als doorgang van trappenhal naar doksaal. Zoals reeds aangestipt staat dit document in het teken van een feitelijke nieuwbouw, weliswaar met recuperatie van een groot deel van het oude pijpwerk, en met als structuur: hoofdwerk, onderpositief en echowerk. Op het einde van deze beraadslaging werd reeds het sein gegeven voor de uitvoering van deze orgelkast, en werd tegelijkertijd burgemeester Claes en de rentmeester van de Sint-Quintinus gedelegeerd om de heren Houdtappel en Binvignat in Maastricht te contacteren. Bij bezoek aan Maastricht op 14 en 19 april 1791 zouden deze onderhandelaars tevens personen opzoeken om referenties over de orgelmakers in te winnen.⁽⁴⁷⁾ In dit kader gaf de *Heer Goelants, kanonink en Cantor van St. Servaes* te Maastricht *onderricht over de orgelmakers Houdtappel en Binvignat*.⁽⁴⁸⁾ Over de inhoud van dit *onderricht* is helaas niets bekend. Wel is er een andere anonieme, Maastrichtse bron die vol lof sprak over het nieuwe orgel dat deze orgelmakers in 1780 in de gereformeerde Sint-Janskerk geleverd hadden. De formulering in deze brief dat de deken van Hasselt zeer fier mocht zijn *sur les capacite de hautappels*

ou pour mieux dire sur son beaufrere, laat vermoeden dat deze auteur niet Lambert Houdtappel, maar wel Joseph Binvignat als het brein en de leidende kracht in het atelier beschouwde.⁽⁴⁹⁾

Blijkbaar werden de kerkmeesters van Hasselt door dit alles overtuigd van de deskundigheid van Binvignat en Houdtappel, want op 27 april 1791 sloten ze met hen een contract voor de bouw van een nieuw orgel, met recuperatie van een belangrijke hoeveelheid pijpwerk uit het Niehoff-orgel. Voor de som van 2150 florijnen zou volgende dispositie gerealiseerd worden:

Hoofwerk (C-D - f ³)	Onderpositief (C-D - f ³)	Echowerk (c1 - f ³)
Montre 8'	Prestant 4'	Bourdon 8'
Cornet V	Bourdon 8'	Prestant 4'
Bourdon 16'	Cornet III	Cornet III
Bourdon 8'	Flûte 4'	Cromhorne 8'
Prestant 4'	Nazard 3'	
Flutte 4'	Doublette 2'	Pedaalwerk (C-D - c^o)
Doublette 2'	Tierce I ^{3/5}	Bombarde 16'
Flutte douce (3')	Mixture III	Aangehangen aan het HW
Tierce I ^{3/5}	Cromhorne 8' B & S	
Nazard (1 ^{1/3})		
Sexquialter II		
Fourniture IV		
Cijmballe II		
Trompette 8'		
Clairon 4'		
Voix humaine 8'		

Voor het hoofdwerk zouden twee windladen vervaardigd worden, voor het positief slechts één. Om voor beide werken een klavieromvang van 53 toetsen te bekomen dienden aan elk oud register vijf nieuwe pijpen toegevoegd te worden. Voor het hoofdwerk, en het gehele meubel, zouden er nieuwe frontpijpen geleverd worden, belegd met tinfoel. Het was de orgelmakers echter toegestaan oude frontpijpen te herbruiken, of deze op de windlade te plaatsen. Geheel nieuw zouden de *Trompette* en de *Clairon* zijn, terwijl *de aude trompette van bleck* (zie Penceler) *tot profijt van de aannemers* zou blijven. Een derde werk was het echowerk, dat zich volgens de tekst *nie in desen orgel* (= Niehoff-orgel) bevond; de toetsen ervan begonnen pas *du milieu du clavier*. Omdat voorts gespecificeerd wordt: *trente tuyaux de chaque registre*, kunnen we de omvang ervan met zekerheid reconstrueren als c¹ - f³. Ten slotte werd nog overeengekomen *een separaat secreet te maeken voor het pedaal ofte Bombarde*, een werk met slechts 12 pijpen (omvang C-D - c^o), dat gezien de kaststructuur in de grote centrale middentoren moet geplaatst zijn.⁽⁵⁰⁾ Op 29

april 1792 werd evenwel in Maastricht een bijkomende overeenkomst gesloten om, voor een supplementaire som van 220 gulden, een uitgebreidere pedaalbezetting te realiseren. Aan de reeds geplande *Bombarde* 16' zou een *Octave* 8' toegevoegd worden, die samengesteld zou worden uit gerecupereerd oud pijpwerk uit het Niehoff-orgel.⁽⁵¹⁾ Er zouden volledig nieuwe mechanieken vervaardigd worden, maar de vier bestaande spaanbalgen zouden herbruikt worden, en enkel van nieuw leder worden voorzien. Interessant is de vermelding dat de pedaalomvang (C-D - c^o) gelijk was aan die van het oude orgel.

Voor het nieuwe orgelmeubel bleef de opdrachtgever vrij strikt vasthouden aan het ontwerp van architect Springel, want in het bouwcontract wordt gespecificeerd: *"de Heeren kerkmeesters sullen besorgen eene geheele nieuwe orgelkass conform oft omtrent de plan hier verthoont."* Vermoedelijk bleef het concept van Springel gehandhaafd, en was dit project al zo ver gevorderd dat de orgelmakers nog slechts op detailpunten, bijvoorbeeld de concrete hoogte van torens en front, wijzigingen konden aanbrengen. Uit de rekeningen blijkt trouwens dat meubelmaker Anthoon Bertrans op 29 april 1792 nog naar Maastricht reisde om overleg te plegen met de orgelmakers.⁽⁵²⁾

Het resultaat van dit samenwerkingspatroon, of beter gezegd: dit gebrek aan coördinatie, valt af te lezen uit de orgelkast, zoals die thans bewaard bleef, en waaruit de oorspronkelijke structuur nog duidelijk kan gereconstrueerd worden. Binvignat en Houdtappel moesten namelijk noodgedwongen overgaan tot een onwaarschijnlijke opstelling. Alle tracturen van dit 31-registers-tellend orgel dienden te passeren door één gedeelte van het basement met een inwendige oppervlakte van slechts 155 X 98 cm. De andere helft van de onderkast bleef immers gereserveerd voor de doorgang van trappenhuis naar doksaal. Onder de zijstukken van het meubel was er helemaal geen basement, waardoor er meer ruimte gecreëerd werd voor de zangers. Bovendien diende op niveau 0 ook nog een echowerk geïnstalleerd te worden, en bevond zich op niveau 1 (tussen echowerk en hoofdwerk) een onderpositief zonder front, geplaatst in de bovenruimte van de gesloten onderkast. De beschikbare oppervlakte voor dit onderpositief was eveneens zeer krap, want het moest, samen met de tracturen, in één helft van de onderkast gemonteerd worden. Dit alles dwong de orgelmakers Binvignat en Houdtappel (én ook de restaurateurs van vandaag) tot een huzarenstukje; ze dienden immers al hun kennis en kunde aan te wenden om in deze krappe ruimte zulke opstelling te kunnen realiseren. Op niveau 2 (hoofwerk en pedaalwerk) was er dan weer ruimte zat, met name de volledige breedte van de middenbeuk van de kerk, en dit leidde er dan weer toe dat de flanken van het meubel niet gevuld werden, maar enkel fungeerden als visueel-architecturaal element.

In november 1792 werd het nieuwe orgel van Maastricht naar Hasselt overgebracht en kon gestart worden met de montage en intonatie. Nadat einde maart 1793 het orgel gereed was gekomen, werd het op 23 mei geëxamineerd door liefst vier organisten: stadsorganist Vaesen, de Minderbroeder Bonnie, de Augustijn Leitz en Jacob Baerts, organist van de Benedictijnerabdij te Sint-Truiden. Hun kritiek was unaniem lovend, want volgens hen was *het orgel met alle de registers wel en ordentelijk geordeneert en ingericht ende soo als het behoort te sijn herstelt, en was het nieuwe werk...seer wel gemaect volgens vereijsh der selve orgel*. De nieuwe tongwerken *Trompette*, *Clairon* en *Bombarde* werden door hen *naer goestinge seer harmonieuze en aangenaam bevonden en het mechanicke werk op het hoogste wel en in orde*. Vervolgens werd de goede afloop beklonken met 24 flessen wijn (!).⁵³⁾

IX. VERDERE GESCHIEDENIS IN VOGELVLUCHT

De eerste decennia van de 19de eeuw brachten geen wijzigingen teweeg in het oorspronkelijke concept van Binvignat & Houdtappel. Daarentegen werd in 1839/40 het concept van het orgel omgebogen naar de classicistische smaak van Arnold I Graindorge uit Luik. In concreto betekende dit de vervanging van enkele enkelvoudige vulstemmen door meer grondtonige karakterregisters als *Viole de gambe* en *Flûte traversière*, en de verschuiving van enkele bestaande registers naar andere werken.

In 1856 stelde Hippolyte Loret uit Laken een drastische ombouw voor, die niet minder dan 9930 frank zou kosten. Uiteindelijk stond de kerkfabriek slechts de meest dringende reparaties toe voor een som van 1200 frank. Een ombouw, naar romantische smaak kwam er dan toch in 1870/71, en werd uitgevoerd door Frederick Ruef uit Sint-Truiden. Op de bestaande windladen van de manuaalwerken bracht hij enkele dispositiewijzigingen aan en voorzag het orgel van een uitgebreid pedaalwerk.

De neogotisering van het kerkinterieur in 1888 leidde ei zo na tot de afbraak van het orgel. Architect J.M. Swennen plande de afbraak van alle barokke meubelstukken van het kerkinterieur, inclusief het orgel *afin de mettre à nu la belle architecture qu'ils cachent* (!). Zowel de *Koninklijke Commissie voor Monumenten* als de kerkfabriek volgden dit advies, maar gelukkig was er heftig verzet van het stadsbestuur. De schepenen Bamps en Geraets gingen in het verweer met een rapport, dat zelfs in gedrukte vorm werd verspreid. Hun interventie verijdelde de al te rigoureuze plannen van architect Swennen.

In 1891/92 herstellde Theodoor Ruef, zoon van Frederick, het orgel. Met uitzondering van de vernieuwing van de manualen waren alle werken gericht op de consolidatie van de bestaande toestand. Nadat het orgel in de periode 1891-1958 regelmatig onderhouden werd, zonder dat er belangrijke wijzigingen plaatsvonden, werden vanaf 1959 de eerste initiatieven genomen, die het voorspel vormden tot de uiteindelijke verbouwingswerken van 1970-1972. Aanvankelijk waren er intenties om de firma Flentrop uit Zaandam een restauratie te laten uitvoeren. In 1964 werd Dom Jozef Kreps te Leuven geëngageerd. Hij stelde reeds een voorlopig ontwerp op, maar aan deze contacten kwam een abrupt einde door zijn overlijden op 13 juli 1965. Vervolgens werd in 1966 professor Hans Klotz uit Keulen als adviseur aangesteld. Zijn lastenboek zou ook daadwerkelijk uitgevoerd worden door orgelbouwer Bernard Pels uit Herselt.

Het concept was eigenlijk typisch voor de orgeltendenzen in België in de zestiger jaren. Noch het plan van Dom Kreps, noch dat van professor Klotz, was er op gericht een bepaalde toestand uit een bepaalde tijdsperiode te reconstrueren. Zowel het Binvignat-concept (zie Kreps) als dat van Niehoff (zie Klotz) diende hoogstens als inspiratiebron, van waaruit men enigermate putte. Deze adviseurs hadden immers een "hedendaags" orgel voor ogen, dat liefst zo multi-functioneel mogelijk diende te zijn. Door de tegenstanders werden deze orgels betiteld als "compromis-orgels", omdat men er een beetje van alles, maar geen enkel genre op volwaardige wijze op kon spelen. Zo beschikte dit instrument bijvoorbeeld wel over een zwelkast, maar niet over romantisch klinkende registers. De concrete pijpmensuraties waren niet gestoeld op historische tradities; zo bijvoorbeeld de erg hoog liggende, en zeer eng gemensureerde mixturen. De temperatuur was gelijkzwevend, de wind zeer strak. Typisch voor deze periode is tevens het gebruik van niet-historische materialen zoals aluminium, tropische houtsoorten, plastic, enz...

Het historische pijpwerk werd met weinig respect behandeld; zie bijvoorbeeld het systematisch vernieuwen van kernen bij sommige registers. Erger nog was dat belangrijke historische materialen in 1970-1972 definitief verloren gingen: van Binvignat & Houdtappel (1791/93) de windladen van hoofdwerk en positief, het volledige pijpenfront, de registers *Trompette* 8' en *Clairon* 4'; van Arnold Graindorge (1839/40) enkele registers. Voorts werden vijf registers, die pijpwerk bevatten uit de 16de, 17de en 18de eeuw niet meer geïntegreerd in dit concept, maar bleven gelukkig wel bewaard in het atelier van Bernard Pels. Enkele pijpen hiervan kwamen, via pater Titus Timmerman, in het Instrumentenmuseum van Brussel terecht. Omdat de structuur die door deze verbouwing te Hasselt gecreëerd werd op geen enkele wijze rekening hield met de historische

gegevens en de technische logica van de orgelkast, werden belangrijke delen van het orgel (sommige pijpen, en delen van de tracturen en windladen) onbereikbaar voor de orgelstemmer. Toen het orgel op het einde van de jaren tachtig grotendeels buiten gebruik geraakte door defecte registerbalgen, kon dit euvel niet meteen verholpen worden, tenzij door volledige demontage van het instrument. Intussen waren in Vlaanderen op nauwelijks twintig jaar tijd de opvattingen over orgelrestauratie grondig geëvolueerd, mede onder impuls van de in 1972 opgerichte *Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg*, waarvan de *Afdeling Orgels en Klokken* van meet af aan een consequent historische benadering verdedigde. Dit was het sein voor een grondige bezinning over het concept en over de verdere toekomst van het Hasseltse kathedraalorgel.⁽⁵⁴⁾

X. EEN NIEUW RESTAURATIEPROJECT, 1993 - 2001

In 1991 gaf het kerkbestuur opdracht aan het ontwerpcollectief *Spectrum* te Hasselt voor het opstellen van een restauratieontwerp voor het gehele kerkinterieur. In 1993 werd het orgel aan deze opdracht toegevoegd. Vanuit de hoger geschetste problematiek werd, in overleg met de *Afdeling Monumenten en Landschappen*, geopteerd voor een reconstructie van het orgel naar de toestand van Binvignat & Houdtappel uit 1793. Joseph Binvignat was einde 18de, begin 19de eeuw zeer actief in Belgisch-Limburg. Nochtans bleven hier weinig van zijn realisaties bewaard. Het Hasseltse project bood dus de gelegenheid de historische aanwezigheid van Binvignat in dit orgellandschap ook in deze tijd manifester tot leven te brengen. Van de grote Binvignat-orgels bleven enkel de orgels van de Maastrichtse Sint-Mathiaskerk en van de Hasseltse kathedraal bewaard. Door de revalorisatie van het Hasseltse Binvignat-instrument kan dit opnieuw een volwaardige evenpool vormen op Belgisch grondgebied van het Binvignat-orgel in de Sint-Mathiaskerk te Maastricht. Door het bewaard blijven van het orgelmeubel uit 1791 waren de opties trouwens beperkt. Terugkeren naar de 16de- of 17de-eeuwse toestand was bijvoorbeeld niet relevant, omdat de toenmalige structuur toch onmogelijk in deze orgelkast kon ingepast worden. Dit reconstructieve concept wordt op één punt geactualiseerd: in tegenstelling tot de originele toestand wordt het orgel voorzien van een uitgebreid pedaalwerk. Zoals oorspronkelijk worden de grootste pijpen van *Bombarde* 16' en *Octave* 8' in de centrale middentoren geposteerd. Om een grotere tessituur met meer pedaalregisters te verwezenlijken worden nu ook de flanken van de orgelkast benut om de hogere

tonen van de genoemde pedaalregisters onder te brengen, plus drie bijkomende registers: *Soubasse* 16', *Prestant* 4' en *Trompette* 8'. Bijgevolg is het nieuwe pedaalwerk verdeeld over 3 windladen.

Eén van de grote pluspunten van dit restauratieproject is ongetwijfeld de herintegratie van het 16de-, 17de- en 18de-eeuwse pijpwerk, dat in 1972 uit dit orgel verdween, maar nu uit het atelier Pels in Herselt, via huidig zaakvoerder Gerard Pels, terug aangeworven kon worden. Zodoende wordt de beschikbare hoeveelheid historisch pijpwerk nagenoeg verdubbeld. De opdracht tot de uitvoering van de restauratie van het Hasseltse kathedraalorgel werd in november 1998 toevertrouwd aan de firma Schumacher te Baelen. De feestelijke inhuldiging van het gerestaureerde kerkgebouw vond reeds begin 2001 plaats. De heringebruikname van het gerestaureerde orgel, in de loop van dit jaar, zal de kroon zijn op dit totaalproject.

EINDNOTEN

⁽¹⁾ Jan van Heinsberg, prins-bisschop van Luik, stelde in 1448 voor om het kapittel van Fosses-la-Ville (provincie Namen) over te brengen naar Hasselt. Fosses-la-Ville was slecht verdedigd, en er was onenigheid tussen kapittel en stad. De kanunniken verklaarden zich akkoord met het voorstel van de bisschop, en sommigen verhuisden reeds naar Hasselt. Intussen wilde de stad Fosses toch bijdraaien, beloofde haar vestingen te versterken, en zocht steun vanwege andere steden om het kapittel te kunnen behouden. De stad Hasselt hadden intussen echter reeds belangrijke investeringen gedaan in het vooruitzicht van de overbrenging van het kapittel, en spande een proces aan tegen het stadsbestuur van Fosses. In 1452 werd Fosses veroordeeld tot een schadevergoeding. Die werd vervolgens aangewend voor de oprichting van een *Cantorij* aan de Sint-Quintinuskerk van Hasselt. Vier of vijf kapelaans zouden dagelijks de diensten zingen, samen met de pastoor. In 1482 werd de bezetting uitgebreid tot negen zangers, waarvan vier koralen (knapenstemmen). Cfr. C. VANDERSTRAETEN, *Over de inrichting en den stichtingsdatum der cantorij in de hoofdkerk van Hasselt*, in: *Verzamelde opstellen uitgegeven door den Geschied- en Oudheidkundige Studiekring te Hasselt*, I, 1923, p. 112-115. - In 1675 knoopte het kapittel van Hoksem (Hoegaarden), wegens financiële moeilijkheden, onderhandelingen aan met de cantorij van Hasselt, met het oog op een fusie. Ook dit initiatief liep uit op een mislukking. Cfr. J. GRAUWELS, *Een geplande versmelting van het kapittel van Hoegaarden met de cantorij van Hasselt (1675)*, in: *Limburg*, LV, 1976, p. 30-38.

⁽²⁾ Rijksarchief Hasselt (verder afgekort met RAH), *Stad Hasselt*, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715, 6-8-1484.

⁽³⁾ E. SCHREURS, *Het muziekleven in de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Tongeren (ca. 1400-1797). Een archivalisch georiënteerd onderzoek naar het muziekleven van een middelgrote kapittelkerk in het prinsbisdom Luik binnen haar stedelijke context*, [onuitgegeven doctoraatsverhandeling musicologie], Leuven, 1990, p. 321-322.

⁽⁴⁾ M. VENTE, *Bouwstoffen tot de geschiedenis van het Nederlandse orgel in de 16de eeuw*,

Amsterdam-Parijs, 1942, p. 55.

⁽⁵⁾ M. LEMMENS, *Het Limburgse orgellandschap, (Cultureel erfgoed in Limburg. Nr. 1)*, [Rijkel, 1996], p. 21, voetnoot 38.

⁽⁶⁾ RAH, *Stad Hasselt*, nr. 72: ordonnanties 1591-1694, 6-12-1518. - Uit één en ander zou men kunnen concluderen dat Sebastiaan van Diest ook te Hasselt resideerde; maar toen hij in 1526 het stadsorgel verbouwde, bevond zijn atelier zich blijkens de archieven te Diest: "Kenen Jaers...ter vracht van die blaesbalcken die alde ende die nuwe ende des daer mede tobehoerde van Diest tot Hasselt te vueren, want dit alles tot Diest gemaekt es." Hetzelfde jaar werd een zekere meester Jacob der biltsnijder de kleine som van 12 stuiver betaald voor werck op die orgelen te snijden. Cfr. RAH, *Stad Hasselt*, nr. 549-550: rekeningen van de bouwmeester, 1526, fol. 16.

⁽⁷⁾ RAH, *Stad Hasselt*, nr. 577: rekeningen van de bouwmeester, 1542, fol. 11.

⁽⁸⁾ RAH, *Stad Hasselt*, nr. 602: rekeningen van de bouwmeester, 1568/69, fol. 24 v°.

⁽⁹⁾ Rekeningen over de bouw van het nieuwe orgel: Zie Bouwstenen I. - Over de onderhandelingen van Nicolaes Niehoff in 1594 met de Sint-Sulpitiuskerk van Diest, zie: E. FRANKIGNOULLE EN P. BONENFANT, *Notes pour servir à l'histoire de l'art en Brabant*, in: *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles*, 49, 1935, p. 74.

⁽¹⁰⁾ J. VAN BIEZEN, *Het Nederlandse orgel in de renaissance en de barok, in het bijzonder de school van Jan van Covelens, (Muziekhistorische monografieën, uitg. A.J. GIERVELD, 14)*, Utrecht, 1995, p. 746. Deze studie schetst een overzicht van de orgelbouw in de renaissance in het huidige Nederland; de klemtoon ligt hierbij op de technische aspecten.

⁽¹¹⁾ M. VENDE, *Die Brabanter Orgel. Zur Geschichte der Orgelkunst in Belgien und Holland in Zeitalter der Gotik und der Renaissance*, Amsterdam, 1963, p. 76-93.

⁽¹²⁾ In 1998 voltooid orgelmaker Guido Schumacher een reconstructie van een renaissance-orgel in de oude orgelkast, naar een ontwerp van Koos van de Linde. Cfr. P. THIMUS, G. SCHUMACHER EN K. VAN DE LINDE, *Eglise Saint-Jacques de Liège. Orgues*, [Luik, 1998].

⁽¹³⁾ Toch bevindt zich in het König-orgel van Steinfeld een belangrijke kern van oud pijpwerk, die toegeschreven wordt aan Jacob Niehoff of Florent II Hocquet. Cfr. M. VENDE, *o.c.*, p. 93 en 197.

⁽¹⁴⁾ De rekeningen uit de jaren 1789-1792 handelen over de laatste betalingen voor het nieuwe doksaal (1789), de bouw van de nieuwe orgelkast (mei 1791-december 1792), de onderhandelingen met de verschillende orgelmakers (1790/91), de afbraak van het oude orgel (28-30 juli 1791) en de bouw van het nieuwe instrument (april 1791-mei 1793). RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 89: rekeningen 1789-1792, fol. 17-19 v°.

⁽¹⁵⁾ RAH, *Stad Hasselt*, nr. 75: ordonnanties, fol. 129 v°.

⁽¹⁶⁾ RAH, *Stad Hasselt*, nr. 1220: orgel, orgelisten en orgelblazers.

⁽¹⁷⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 22: stukken over het orgel.

⁽¹⁸⁾ 1751 30 september voor het maecken en vergulden van de sterre boven de orgel...3-3-0. Eodem betaelt aen gerard van ormelingen voor het maecken van gordijnen ende quispel [kwasten] tot de orgel volgens ordonnantie 20-0-0. 30 september betaelt aen Heer Bartholomei voor geleverd stoff tot de gordijnen van het orgel ende niete kerssen...71-2-1. RAH, *Stad Hasselt*, nr. 868: rekeningen van de bouwmeester, 1751, fol. 36 v°.

⁽¹⁹⁾ RAH, *Stad Hasselt*, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715; nr. 661: rekeningen van de bouwmeester 1628/29, fol. 113; nr. 74: ordonnanties, fol. 49.

⁽²⁰⁾ T. WAEGEMAN, *Historische nota Sint-Pietersbandenkerk Beringen*, [onuitgegeven nota Spectrum n.v.], Hasselt, 1988, p. 6-11.

⁽²¹⁾ JAN GERITS publiceerde een voorlopige werkljst van Jan van Weert in *Orgelbouwer Jan van Weert (XVIII eeuw). Een bijdrage tot zijn leven en werk*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, IL, 1966, p. 154.

⁽²²⁾ Zie Bouwstenen VI.

⁽²³⁾ Zie Bouwstenen II.

⁽²⁴⁾ Zie Bouwstenen III.

⁽²⁵⁾ Zie Bouwstenen IV.

⁽²⁶⁾ Zie Bouwstenen V. - Aan de hand van de activiteiten van Robert Gordan (alias Gordon, Fordon, Chordon), voor zover die bekend zijn uit archivalia, kunnen we afleiden dat hij in de periode 1641-1666 in onze streken verbleef. Een kerkrekening van Oosteeklo uit 1652 vermeldt dat hij in die tijd in Gent woonde. De tot nog toe bekende activiteiten van Robert Gordan zijn:

1641	Nazareth, reparatie en toevoeging van een nachtergael
1644-1648	Gent, Sint-Michiël, jaarlijks onderhoud
1644	Lokeren, Sint-Laurentius, reparatie
1648	Idem, herstelling oorlogsschade
1650-1653	Gent, Sint-Salvator, jaarlijks onderhoud
1651	Nazareth, herstelling balgen
1652	Kruishoutem, nieuwbouw Oosteeklo, reparatie Kortrijk, Sint-Maarten, verbouwing
1656	Oosteeklo, onderhoud
1665	Hasselt, Sint-Quintinus, reparatie
1666	Hasselt, O.L.V.-Virga-Jesse, ombouw

Zie hiervoor R. VAN RECHEM, *Kruishoutem*, in: *De schalmei*, II, 1947, p. 110-111. B. DE KEYZER, *Figuren uit Vlaanderens Orgelhistorie*, in: *De schalmei*, III, 1948, p. 102. B. DE KEYZER, *Ommereis doorheen de kerkrekeningen van Oost-Vlaanderen*, in: *De schalmei*, III, 1948, p. 117. B. DE KEYZER, *Ommereis doorheen de kerkrekeningen van Oost-Vlaanderen*, in: *De schalmei*, IV, 1949, p. 16. J. VAN WINCKEL, *Orgelhistorie. Lokeren*, in: *De praestant*, XI, 1962, p. 79. A. DESCHREVEL, *Het orgel van de St-Maartenskerk te Kortrijk*, in: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 1963-1964, p. 240. J.-P. FELIX, *Archives concernant les orgues de la chapelle puis eglise Notre-Dame à Hasselt (Milieu XVIIe s. à fin XIXe s.)*, (*Mélanges d'organologie*. Nr. 8), Brussel, 1997, p. 63-65.

⁽²⁷⁾ M. LEMMENS, *Het Limburgse orgellandschap, (Cultureel erfgoed in Limburg. Nr. 1)*, [Rijkel, 1996], p. 28 en 36.

⁽²⁸⁾ Joannes F. Posselius (Jan II) werd op 2-1-1642 geboren te Geel als zoon van Jan I Posselius (°1612). Van Jan II is bekend dat hij in de jaren 1673-1675 componist en organist was aan de Sint-Dimpnakerk van Geel. Zijn overlijdensdatum is tot op heden onbekend. Voor een status quaestionis van de genealogie van de familie Posselius, zie: J. GERITS, *Orgelbouwer Martin Posselius (+1646). Een bijdrage tot zijn leven en werk*, in: *Taxandria*, XXXVI, 1964, p. 205-226. - In het stadsarchief van Tienen wordt in 1698 Jan II Posselius vermeld als ingezetene van Opheylysssem, terwijl hij het orgel van de Sint-Germanuskerk van Tienen herstelde. Cfr. E. HUMBLET, *Het orgel van Neerlinter*, in: *De Praestant*, XIV, 1965, p. 37.

⁽²⁹⁾ Een afschrift van het contract van 10-1-1703 tussen Joannes F. Posselius en Jaspas Voskens, als vertegenwoordiger van de Broederschap van de Heilige Drievuldigheid bleef bewaard in: RAH, *Stad Hasselt*, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715. In dit contract werd o.m. bepaald dat de opdrachtgever aan de orgelmaker zou leveren *allen materialen daartoe noodich*. In een addenda wordt dit als volgt gespecificeerd: "dat den orgelmaecker is versoeckende een kerre kolen oft hollie ende kerre spaecken om loot te gieten ende te sauderen." - In de Broederschapsrekeningen lezen we onder meer:

2 juny 1703   350 tt kool a 1-10 het loott

f 5-5-0

De orgelkast werd gebouwd door een zekere *Meester Tiliman*, op het eerste zicht een nobele onbekende. Toen Posselius in 1708 het grote stadsorgel repareerde werd echter één van de helpers, *Mr. Tiliman Janssens* op het stadhuis ontboden om verslag uit te brengen over de werkzaamheden van Christiaan Penceler. Blijkbaar betreft het dus een meubelmaker uit Hasselt of omgeving. Het geheel werd versierd met gordijnen. Cfr. RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 512: Broederschap van de H. Drievuldigheid, rekeningen en ledenlijsten 1692-1785, fol. 37, 38 en 41 v°; anno 1707-1751.

⁽³⁰⁾ RAH, *Stad Hasselt*, nr. 75: ordonnanties, fol. 129 v°.

⁽³¹⁾ RAH, *Stad Hasselt*, rekeningen van de bouwmeester, nr. 807 (2 folio's); nr. 808, fol. 51 v°; nr. 809, fol. 46 v°; nr. 810, fol. 46 v°; nr. 1062: documenten ter ontlasting van de bouwmeester (2 folio's).

⁽³²⁾ RAH, *Stad Hasselt*, rekeningen van de bouwmeester, nr. 811, fol. 46 v°; nr. 812, 2 folio's.

⁽³³⁾ Zie Bouwstenen VII.

⁽³⁴⁾ Al in 1977, bij inventarisatie van het orgel van Assent (Bekkevoort), werd gewezen op stilistische indicaties voor een relatie leermeester-leerling tussen Penceler en Jan Wauters: A. FAUCONNIER EN P. ROOSE, *Brabant - arr. Leuven, (Het historisch orgel in Vlaanderen, dl. II b)*, Brussel, 1977, p. 23-26. - Jan Wauters (+ Leuven 1729) vestigde zich namelijk later als zelfstandig orgelmaker te Leuven, ten laatste in 1717. Hij leverde eigen nieuwe instrumenten te Rotselaar (1717), Geldenaken (=Jodoigne, in 1718 in de Sint-Medarduskerk, en in 1719 in de O.L.Vrouwkapel), een klein nieuw orgel voor de kapel van het Klein-Begijnhof te Leuven, dicht bij de Sint-Geertrui (1721, thans te Assent), en andere orgels te Leuven, Sint-Pietershospitaal (1722), Overijse (1726) en Nederokkerzeel (1729). Hij werd begraven in de Sint-Geertruikerk van Leuven. Slechts de orgels van Assent en Nederokkerzeel bleven bewaard. Cfr. J.-P. FELIX, *Jan Wauters - Enkele gegevens over deze onbekende orgelmaker van Loven (1ste derde 18de eeuw)*, in: *De Praestant*, XVIII, 1969, p. 29-34. Id., *Historische schets van het orgel te Leuven*, in: *Leuvense orgelgids*, [s.l., s.d.], p. 22-24.

⁽³⁵⁾ Zie Bouwstenen VIII.

⁽³⁶⁾ J. VAN BIEZEN, "De pijpen zijn van zuiver dik lood, maar deszelfs mensuren zeer wijdt..." *Enige resultaten uit het onderzoek van het Nederlandse orgel in de renaissance en de barok, in het bijzonder de school van Jan van Covelens*, lezing te Laar (D) op 10-10-1992. Id., *Het Nederlandse orgel in de renaissance en de barok, in het bijzonder de school van Jan van Covelens*, (Muziekhistorische monografieën, uitg. door A.J. GIERVELD, 14), Utrecht, 1995, p. 89-92.

⁽³⁷⁾ Zie Bouwstenen IX.

⁽³⁸⁾ In 1711 kwam de post van organist vrij, doordat titularis Joannes Schupkens eraan verzaakte. Op 30 juni 1711 besloot de stad een wedstrijd te organiseren voor de aanwerving van een nieuwe organist (A). Dit werd openbaar gemaakt door middel van een publicatie. De bekende Luikse componist-organist Thomas Babou trad als scheidsrechter op (B). Van de vier kandidaten won François De Smet (C). Op 20 juli 1711 was Joannes Schupkens nog bevestigd in zijn functie als organist, maar toen was hij al benoemd tot zangmeester aan de Sint-Pieterskerk van Turnhout (D). De nieuwe organist kon rekenen op het zeer royale honorarium van 400 gulden per jaar (A). De benoeming van François De Smet werd schriftelijk vastgelegd op 9-12-1711 (E). De eedaflegging volgde op 14-9-1712. Cfr. RAH, *Stad Hasselt*, nr. 76: ordonnanties, fol. 12 (A), fol. 19 v° (C), fol. 12 v°-15 (D), fol. 22 (E); nr. 814: rekeningen van de bouwmeester 1711-1722, fol. 99 (B).

⁽³⁹⁾ Zie Bouwstenen X.

⁽⁴⁰⁾ Zie Bouwstenen XI.

⁽⁴¹⁾ Deze nieuwe koorafsluiting uit 1750 werd op haar beurt in 1888 afgebroken, in het kader van een neogotiseringscampagne. Een schets, voor de afbraak gemaakt, toont een zwart- en roodmarmeren afsluiting, de binnenopening afgeboord met bladranken en rocaillmotieven. De doorgang werd afgesloten met deuren in massief messing, die thans nog elders in de kerk bewaard worden. Cfr. G.-J. DE CORSWAREM EN H. JAMINE, *Monographie de l'église de Saint-Quentin à Hasselt*, in: *Bulletin des Commissions Royales d'Art et d'Archéologie*, VIII, 1869, p. 462.

⁽⁴²⁾ Zie Bouwstenen XII. - Nadat Möseler gevolgd had gegeven aan Vanden Gheijn's opmerkingen werd zijn laatste termijn uitbetaald. Voor de reparaties aan de blaasbalgen werd hij supplementair vergoed. Cfr. RAH, *Stad Hasselt*, Rekeningen van de bouwmeester, nr. 868, fol. 38; nr. 870, fol. 61.

⁽⁴³⁾ Begin 1750 werd 100 gulden extra voorzien voor het verhogen van de wedde van de organist, dit met het oog op het aanwerven van *eenen goede organist*. Op 9 mei 1750 volgde de benoeming van Eerw. heer Simon Kettenis, *priester beneficant ende musicant in de collegiale kercke van Sint Servaes tot Maestricht*. De ambtsperiode van Simon Kettenis werd gekenmerkt door voortdurende conflicten. Reeds te Maastricht had hij een kwalijke reputatie opgebouwd, en had hij voor de stedelijke schepensbank een proces uitgevochten met zijn eigen vader over alimentatiegelden. Toen hij weigerde de betalingen te doen aan zijn vader, zoals bepaald bij vonnis, bracht dit de stad Hasselt in verlegenheid in haar relaties tot Maastricht. Daarom verplichtte het stadsbestuur haar organist in 1754 tot een regeling te komen voor het tot dan toe verschuldigde bedrag. Toen Simon Kettenis daarop volgend opnieuw naliet de resterende sommen te betalen, besloot het stadsbestuur in 1756 deze gelden in te houden op zijn loon. Daarmee was de kous nog niet af, want op 7 november 1760 tekende Simon Kettenis per notariële akte protest aan tegen de afhoudingen op zijn loon ten voordele van zijn vader. Daarop kende het stadsbestuur hem wel de volledige som toe. Toch haalde vader Thomas Kettenis zijn gelijk door einde 1760 bouwmeester Coninx te dagvaarden voor de schepensbank van Hasselt. De relatie van organist Kettenis met het College der Cecilianen (bestuurders van de cantorij) van de Hasseltse hoofdkerk was zeer gespannen. In 1767 werd hij door het stadsbestuur nog vriendelijk aangemaand zijn verplichtingen na te komen, na klachten van de Cecilianen. De ordonnanties uit 1770 zijn echter opgesteld in kleurrijke, maar striemende bewoordingen, en waren de aanleiding om Kettenis te ontzetten uit een aantal bevoegdheden, en die over te dragen aan zangmeester Carel Watelet en een tweede organist: Gisbert Vaesen. Dat Kettenis toch nog zolang in functie bleef en aanvankelijk slechts gedeeltelijk werd ontslagen kan, naar onze mening slechts verklaard worden door te veronderstellen dat hij muzikaal zeer begaafd was. Bovendien kon hij in het bewogen jaar 1770 rekenen op een extra vergoeding van 100 gulden voor het onderhoud van het orgel. In 1779 bleek een volledig ontslag toch onvermijdelijk. Zie hiervoor RAH, *Stad Hasselt*, nr. 78: ordonnanties 1740-1756, fol. 457, 484-488 en 639-640; nr. 79: ordonnanties 1756-1770, fol. 11, 188, 596 en 666; nr. 80: ordonnanties 1770-1789, fol. 8 v°-10 en 129 v°-131; nr. 1220; *Schepensbank Hasselt*, nr. 1433: Thomas Kettenis tegen bouwmeester H. Coninx.

⁽⁴⁴⁾ Deze J. van der Linden is geen onbekende. Zijn naam troffen we ook aan in de kerkrekeningen van Lummen, waar hij in 1809 het orgel van de O.-L.-Vrouwkerk repareerde. Te Hasselt onderhield hij in 1791 zijn eigen instrumentje en voorts het Binignat/Houdtappel-orgel aan het begin van de 19de eeuw. Blijkbaar was Van der Linden dus een organist en amateur-orgelmaker. Van der Linden's orgeltje bleef in de Sint-Quintinuskerk in gebruik tot 25 maart 1793.

⁽⁴⁵⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 88: uitgaven aan het nieuw doksaal, 1787, fol. 14 en 15.

⁽⁴⁶⁾ De rekeningen uit de jaren 1789-1792 handelen over de laatste betalingen voor het nieuwe doksaal (1789), de bouw van de nieuwe orgelkast (mei 1791-december 1792), de onderhandelingen met verschillende orgelmakers (1790-1791), de afbraak van het oude orgel (28-30 juli 1791) en de bouw van het nieuwe instrument (april 1791-mei 1793). Cfr. RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 89: rekeningen 1789-1792, fol. 17-19 v°.

⁽⁴⁷⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 22: stukken over het orgel, restauratie 1791-1793.

⁽⁴⁸⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 89: rekeningen 1789-1792, fol. 18 r°.

⁽⁴⁹⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 22: stukken over het orgel. - Joseph Binivignat (1755-1837) was afkomstig uit het Noord-Franse Attigny (Champagne) en behoorde tot het gezin van de koopman Claude Binivignat en Nicolle Périn. Hij werd jong wees. Waar hij zijn eerste opleiding kreeg is niet bekend. Omstreeks 1775 vestigde hij zich te Maastricht, waar hij compagnon werd van Lambert Houdtappel (Maastricht 1746-1822). Houdtappel huwde na 1793 Anna Charlotte Christine David (Sint-Petersburg ca. 1761-Maastricht 1808). Uit dit huwelijk zijn geen kinderen bekend. Voor het overige zijn er nauwelijks biografische gegevens over Houdtappel beschikbaar. In 1781 huwde Binivignat Maria Elisabeth Houdtappel (1751-1815), zuster van zijn vennoot, met wie hij negen kinderen zou krijgen, waaronder Adam Mathias Binivignat (1789-1850), zijn latere opvolger. Zes van de negen kinderen stierven echter in hun eerste levensjaren. Tot het einde van de 18de eeuw krijgen we Binivignat in beeld in combinatie met Lambert Houdtappel; vanaf de 19de eeuw schijnt hun samenwerking beëindigd. De belangrijkste bewaarde orgels van Binivignat bevinden zich te Houthem (Valkenburg), Sint-Gerlachus (1784), Hasselt, kathedraal (1791-1793), Meeuwen, Sint-Martinus (1808), Maastricht, Sint-Mathias (1807/08) en te Geulle (Meersen), Sint-Martinus (1818). Genealogisch onderzoek te Maastricht naar de families Binivignat en Houdtappel werd verricht door de heer P. Lambriex te Maastricht. Zie verder over Binivignat en Houdtappel: G. QUAEDEVLIËG, *Le facteur d'orgues Binivignat*, in: *L'organiste*, XII, 1980, p. 53-55. M. LEMMENS, *Het Limburgse orgellandschap*, (*Cultureel erfgoed in Limburg*, 1), [Rijkel, 1996], p. 43-44.

⁽⁵⁰⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 22: stukken over het orgel, restauratie 1791-1793, afschrift notariële akte van 27-4-1791.

⁽⁵¹⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 28: recesboek van de kerkmeesters.

⁽⁵²⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 89: rekeningen 1789-1792, fol. 19 r°.

⁽⁵³⁾ RAH, *Sint-Quintinuskerk*, nr. 89: rekeningen 1789-1792, fol. 18 v°, 19; nr. 22: keuring van het orgel 25-5-1793; nr. 90: rekeningen 1794-1796, fol. 13 en 14.

⁽⁵⁴⁾ *Orgelrestauratiedossier Sint-Quintinskathedraal*, dl. B: *Archivalia*, [onuitgegeven orgelrestauratiedossier Spectrum n.v.], Hasselt, [1994], p. 99-235.

BIJLAGE

De organisten aan de Sint-Quintinuskerk van Hasselt tot aan de Franse Revolutie

1483/84	Johannes van Moelstede priester
1497	Jan Goermans
1518-1524	Sebastiaan van Diest, alias Swijzen, Zwijzen, Mauken, Moukens

1613	orgelmaker Jan van Heijmiss
1648	Cornelis Matthijs
1667-1711	Paulus Broeckmans Priester Hasselt 07-07-1636 - 18-06-1711. Niet te verwarren met David Broeckmans, van 1669 tot 1711 pastoor van de Sint-Quintinuskerk.
1707-1711	Joannes Schupkens Geboren te Hasselt op 15-01-1687 als zoon van stadsbouwmeester Hendrik Schupkens en Anne Martens. In 1705 verzocht Hendrik Schupkens het stadsbestuur zijn zoon de gelegenheid te geven te <i>exerceren</i> op beide orgels van de Sint-Quintinuskerk, zowel <i>den bas continuël als tabulature</i> . Blijkens dit verzoek was Joannes Schupkens in deze jaren in de leer in Luik bij <i>eenen experten meester</i> (Thomas Babou?). Op 30-12-1707 werd hij tot organist aan de Sint-Quintinus aangesteld, in samenwerking met Paulus Broeckmans. Ook al liet men hem in Hasselt niet graag vertrekken, in 1711 verliet hij de stad om zangmeester te worden in Turnhout. Vanaf 1725 was hij zangmeester en organist ad interim aan de Sint-Gommaarskerk te Lier. Hij bleef er als zangmeester in functie tot 1742, toen hij opgevolgd werd door Willem-Gommaar Kennis. Joannes Schupkens overleed te Lier op 01-07-1748. Zie ook voetnoot 38.
1711-1738	François De Smet Zie voetnoot 38. Vanaf 1725 uitte het stadsbestuur haar ongenoegen over tekortkomingen van deze organist, hetgeen uiteindelijk zou leiden tot diens ontslag in 1738.
1738-1749	Arnold van Haeren
1749-1750	Joannes Dirix
1750-1779	Simon Kettenis Priester Zie voetnoot 43
1770-1796	Gisbert (Godefridus) Vaesen Op 23-07-1735 geboren te Hasselt als zoon van Gerardus Vaesen en Anna Catharina Vanderbocht. Op 24-08-1755 huwde hij Maria Aldegondis Janssens. In het bevolkingsregister van 1796 wordt hij vermeld als <i>homme de loi</i> . Zijn zoon Nicolaus Gerardus (1768-1841) was pastoor van de Sint-Quintinusparochie. Hij overleed wellicht voor 1814.

SUMMARY

In 1592-1593 Nicolaes and Jacob Niehoff from 's Hertogenbosch (The Netherlands) built a new organ for the Sint-Quintinuskkerk (Church of Saint Quintin) in Hasselt (Belgium). In the first part of article a history of the instrument is provided on the basis of existing archive material. In a second part, which is to be published *Orgelkunst's* next issue, an attempt is made to reconstruct the 16th century condition of the instrument. The basis for this section was provided by the pipes that have survived and which are at present the oldest organ pipes in Belgium.

Since no building contract was preserved the archives provide us with no direct information about the individual characteristics of the Niehoff organ from 1593. Yet research in secondary sources proved rewarding. The Niehoff organ was placed in the northern transept of the church. The organ case was adorned with carved statues and crowned by a cymbal star.

In 1628 Jan van Weert from 's Hertogenbosch changed the extension of the manuals to C-D - c3 (48 keys). The stoplist of the Great after the changes effected by Van Weert is now known. During this transformation the organ loft was broadened to allow two choirs to sing from there. In the 17th century two more repairs followed: in 1641 Christian Anclon from Hoei worked at the instrument and so did the Scottish organ builder Robert Gordan in 1665. Jan II Posselius, a grandson of the German organ builder Martin Posselius, transformed the Niehoff organ between 1703 and 1704 and built a small choir organ on the loft. This instrument was unfortunately lost. In 1711-1715 Christiaen Penceler from Leuven (Louvain) built a new windchest for the Great and added three stops. A last series of repairs were carried out in 1750 by Henrich Möselser from Luik (Liege).

In 1791 the Niehoff organ was taken apart and a new instrument with three manuals was constructed by Joseph Binignat and Lambert Houdtappel from Maastricht (The Netherlands). The greater part of the pipes from the Niehoff organ were integrated in the new instrument.

In 2001 a restoration will be completed which aims at reconstructing the organ in its 1791-1793 form. The instrument will have 34 stops, distributed among Great Organ, Choir Organ, Echo Organ and Pedals. The project will be carried out by organ builder Guido Schumacher from Baelen (B). Plans and design were made by the cooperative Spectrum from Hasselt (B). The many pipes from the 16th, 17th and 18th centuries which were in 1972 removed from the instrument will now again be incorporated into it.

PIETER DIRKSEN

De Sweelinck-overlevering in de Zuidelijke Nederlanden

I. INLEIDING

In de Amsterdamse Stadsrekeningen over 1604 bevindt zich de volgende opmerkelijke post: "Mr Jan pietersz Organist binnen deser Stede betaelt de so[m] van twee hondert gld [gulden] ouer de coop van een nyeuwe claesimpbel tot Antwerpen gecoft tot behouff deser Stede en ouer doncosten gevallen Indt brengen van Antwerpen hier mitsgaders voorde dedicatie by he[m] deser Stede gedaen van zeecker palmen Int musyck gestelt en In druck uytgegeuen. Naer luyt Ord[inantie]e Compt ij^e gl[gulden]."

In een moeite door werd de stadsorganist Jan Pieterszoon Sweelinck ("Meester Jan Pieterszoon" – hij leefde van 1562 tot 1621) aldus beloond voor de opdracht van het eerste boek Psalmen (*Cinquante Pseaumes de David mis en Musique à 4, 5, 6, & 7 parties*) dat in hetzelfde jaar verscheen en een mijlpaal vormt in Sweelinck's compositorische ontwikkeling, en voor de aanschaf van een klavecimbel te Antwerpen. Men heeft altijd vermoed dat het hierbij een instrument van de familie Ruckers betrof. Dit vermoeden werd onlangs bevestigd door een sensationele ontdekking. Het Rijksmuseum te Amsterdam wist onlangs de hand te leggen op het deksel van dit klavecimbel, dat vanwege zijn beschildering als kunstvoorwerp bewaard bleef. Uit de rekeningen blijkt dat het stadsbestuur hun nieuwe klavecimbel, dat voor representatieve doeleinden was aangeschaft, reeds kort na aankomst opnieuw liet decoreren door de officiële schilder van de stad, Peter Isaacsz. In het deksel schilderde hij een allegorische, half mythologische voorstelling van Amsterdam als beheersers van de wereldzeeën. Deze documenten maakten het mogelijk om het teruggevonden klavecimbeldeksel als deel van het verdwenen stadsklavecimbel te identificeren. De factuur en de maat van het deksel laten er geen twijfel over bestaan dat Sweelinck inderdaad het Ruckers-atelier heeft bezocht en dat hij aldaar een tweeklaviers transpositieklavecimbel heeft verworven.

Sweelinck's Antwerpse reis van 1604 vormt zijn enige gedocumenteerde bezoek aan de Zuidelijke Nederlanden, maar het is bekend dat hij in contact

heeft gestaan met twee belangrijke organisten van Engelse origine die in de Spaanse Nederlanden emplot vonden: Peter Philips (ca.1560-1628) en John Bull (ca.1563-1628). Deze twee figuren, beiden van dezelfde generatie als Sweelinck, maakten de Nederlanden vertrouwd met de nieuwe rijke klavierstijl

M. Joannes Petri Sweelingus Amstelredanatus.
Musicus et Organista toto orbe celeberrimus.
vir singulari modestia ac pietate, cum in vita.
tum in morte omnibus suspiciendus.
Obijt M. DC. XXI. XVI. Octob. At. Ix.
Joan Muller sculp. 1624.

Afb. 2: Sweelinck's portret,
gravure door Joan Muller uit 1624

van de Engelse Byrd-school – zonder welke invloed ook Sweelinck's klaviermuziek ondenkbaar is. Deze contacten dateren al vanaf tenminste 1593, toen Philips, die toen in Antwerpen als componist en als klavierleraar actief was, een bezoek bracht aan Sweelinck. Ook zijn duidelijke invloeden aanwijsbaar van Bull's muziek op Sweelinck's vroegste bewaardgebleven klaviermuziek, welke uit de jaren 1605-1610 stammen. Officieel waren de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden met elkaar in oorlog (tot de vrede van 1648), maar na 1590 en zeker na de slag bij Nieuwpoort in 1600 namen het aantal en het belang van de oorlogshandelingen sterk af; de culturele eenheid van de Nederlanden was nog bij lange na niet verdwenen. Sweelinck's reis van 1604 bewijst dat eens te meer. Deze oorlogsluwe periode vond zijn hoogtepunt in het Twaalfjarig Bestand, welke van 1609 tot 1621 duurde. Ze bestrijken precies de laatste twaalf levensjaren van Sweelinck, de periode waarin hij het grootste deel van zijn orgelen klavecimbelwerken moet hebben geschreven,

en waarin zijn buitengewoon meesterlijke, nieuwe polyfone klavierstijl door de goeddeels open grenzen ook in de Spaanse Nederlanden bekend en geapprecieerd kon worden.

Overzien we de bronnen met klaviermuziek uit de eerste helft van de zeventiende eeuw van Zuid-Nederlandse origine (danwel aan deze culturele sfeer gerelateerd) in zijn geheel, dan valt op dat Sweelinck de sterkst vertegenwoordigde componist blijkt te zijn. In het achttal bronnen die tot deze categorie gerekend kunnen worden duikt een groep van vijf componisten steeds op: naast Sweelinck, Philips en Bull zijn dit de eveneens uit Engeland afkomstige William Browne (1578-1637[?]) en de Brusselse organist Peeter Cornet (ca.1575-1633). Browne is in drie bronnen vertegenwoordigt, Cornet en Bull in vier, Philips in vijf, Sweelinck daarentegen in niet minder dan zeven.

II. OVERZICHT: SWEELINCK IN "ZUID-NEDERLANDSE" BRONNEN

bron ^a	Sweelinck ^b	"Zuid-Nederlandse" componisten ^c
Krakau	<i>Onder een linde groen</i> (fols. 10r-11v) <i>Da pacem Domine</i> (fols. 26v-28r) Fantasia a1 (fols. 74v-78r)	Cornet , Philips, Browne, Bull
Luik	Tocatta C1 (fols. 19r-20v) Fantasia d3 – <i>Echo</i> (fols. 20v-24r) Fantasia d4 – <i>Echo</i> (fols. 61r-62) [Tocatta G4 (fols. 62v-64r)] ^d Tocatta a2 (fols. 64r-66v)	Philips, Browne
Add. 29486	Tocatta a3/a	Philips
Messaus	[Fantasia G4] ^e	Bull , [Cornet] ^f
Lynar A1	26 werken	Cornet, Philips, Bull
Wenen	Fantasia cromatica [d1]	Bull
Oxford 89	–	Cornet , Philips, Browne
Novello	Fantasia a3 – <i>Echo</i>	–

a. de hier gebruikte afkortingen staan voor de volgende bronnen:

Krakau	Kraków,	Biblioteka Jagiellńska (vroeger Berlijn, Staatsbibliotheek), Mus. MS 40316
Luik	Luik,	Bibliothèque de l'Université, MS 153 ("Boek van de Luikse Kruissheren")
Novello	New Haven,	Yale University, "Novello-manuscript"
Add. 29486	London,	British Library, Add. MS 29486
Messaus	London,	British Library, Add. MS 23623 ("Messaus-manuscript")
Lynar A1	Berlin,	Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Musikabteilung mit Mendelssohn-Archiv, Lübbenau MS Lynar A 1
Oxford 89	Oxford,	Christ Church Library, Mus. MS 89
Wenen	Wien,	Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 17771 ("Weens Bull manuscript")

b. ik gebruik hier het classificatiesysteem uit mijn Sweelinck-monografie (zie de Bibliografie aan het einde van dit artikel)

c. vetgedrukt betekent door een grote groep stukken vertegenwoordigt

d. anoniem, op stilistische gronden aan Sweelinck toegeschreven

e. als werk van Bull genoteerd, op stilistische gronden aan Sweelinck toeschrijfbaar

f. als werk van Bull genoteerd, op stilistische gronden aan Cornet toeschrijfbaar (het gaat hierbij om een Fantasia in F)

III. HET HANDSCHRIFT VAN KRAKAU

Wanneer we deze tabel nader bestuderen valt op dat het Krakause manuscript de enige bron is waarin alle vijf componisten vertegenwoordigd zijn. Het is inderdaad de centrale bron voor de Zuid-Nederlandse klaviertraditie, en is van Brusselse origine (de eerste eigenaar en schrijver van een deel van stukken was een leerling van Cornet). Sweelinck is met drie belangrijke stukken vertegenwoordigd die een representatieve selectie uit zijn "vroeg" werk bieden: een grote monothematische fantasie en twee variatiewerken op zowel een wereldlijk als een geestelijk gegeven (alleen de toccata ontbreekt hier). Terwijl de variaties over *Onder een linde groen* direct aansluiten bij de Engelse traditie (in melodiekeuze, het dansmetrum van de "almande" en de variatiestijl), vertonen de twee andere werken specifieke verbindingen met de Spaanse Nederlanden. In zijn vier variaties over *Da pacem Domine* gebruikte Sweelinck een werk van Bull als "springplank", te weten diens variaties over *Salvator mundi*. Amusant is te zien hoe de schrijver van het Krakause handschrift zich bij dit werk vergiste. Hij schreef als titel eerst: "Vn psalmo di M: Jo: Pietro Sweelinck"; kennelijk nam hij voetstoots aan dat een cantus-firmus-bewerking van deze Noord-Nederlandse organist wel op een Geneefse psalm geschreven moest zijn. Hij ontdekte echter zijn vergissing, streepte het "Vn psalmo" door en verving het door de juiste titel, "Da pacem". Het staat in het manuscript zij-aan-zij met een ander meesterwerk uit de orgelkunst van de Nederlanden, dat eveneens op een antifoon is gebaseerd: Peeter Cornets *Salve Regina*. Zettingen van de "vredes"-antifoon "Da pacem Domine, in diebus nostri" werden wel vaker in de muziekgeschiedenis naar aanleiding van politieke gebeurtenissen geschreven; het bekendste voorbeeld is het motet met deze titel welke Heinrich Schütz vervaardigde voor het (mislukte) vredesoverleg te Mühlhausen in het jaar 1627. Sweelinck's schitterende variatiewerk is derhalve wellicht eveneens voor een dergelijke gelegenheid geschreven, en de meest voor de hand liggende oplossing vormt het begin van het Twaalfjarig Bestand in 1609.

De Fantasia a1 vormt met zijn 305 maten (!) Sweelinck's meest omvangrijke fantasie en is niet alleen in een Zuid-Nederlandse bron overgeleverd, maar is tevens gebaseerd op een thema dat we ook kennen uit een reeds in 1594 gepubliceerde fantasie van de uit Antwerpen stammende luitist Gregorius Huwet en waarschijnlijk in de Nederlanden circuleerde (Notenvoorbeeld 1).

NOTENVOORBEELD 1: thema Fantasia a1

NOTENVOORBEELD 2: thema Fantasia a2

Ook de thema's van de meeste van Sweelinck's overige fantasieën blijken niet van hemzelf te stammen. Daaronder bevindt zich wellicht nog een thema met "Antwerpse" associaties (Notenvoorbeeld. 2). Dit thema vinden we eveneens in een Ricercare voor orgel of klavecimbel van Carel van den Hove (ca. 1590-1647), hoogstwaarschijnlijk zoon van de bekende Antwerpse luitist Joachim van den Hove (ca.1567-1620) en actief in Zuid-Duitsland. Het is overigens opvallend dat zoveel met de Zuidelijke Nederlanden in verbinding staande fantasieën van Sweelinck op chromatische thema's zijn gebaseerd: naast de twee zojuist genoemde fantasieën op "Antwerpse" gegevens zijn dit de door John Bull (?) gekopieerde Fantasia cromatica en het thema van de verloren gegane Fantasia a4 (zie verderop). Deze connecties worden nog versterkt door het feit dat de Fantasia a1 in diverse opzichten als de "voorloper" moet worden beschouwd van de Fantasia cromatica, terwijl een belangrijke inspiratiebron voor dit meesterwerk gevonden kan worden in een werk uit het handschrift van Krakau, in directe nabijheid van de kopie van de Fantasia a1. Dit helaas zonder titel en auteursaanwijzing genoteerde stuk goldt lange tijd als een compositie van de Zuid-Nederlander Carel Luython (ca.1557-1620) maar het laat geen kenmerken van diens klavierstijl zien en moet in feite als een anoniem stuk worden beschouwd. Wel kunnen we aannemen dat deze experimentele chromatische fantasie – een fascinerende, belangrijke compositie op zich – uit de Zuidelijke Nederlanden stamt. Denken we daarbij ook nog aan de chromatische klaviermuziek van componisten als Peter Philips (met name de *Pavana & Galliarda dolorosa* uit 1593), Jean de Macque en Jehan Titelouze, dan kunnen we stellen dat Sweelinck hier bij een uitgesproken Zuid-Nederlandse traditie aansloot.

IV. HET LUIKSE HANDSCHRIFT

De belangrijkste Zuid-Nederlandse bron tot het werk van Sweelinck wordt gevormd door het *Liber Fratrum Cruciferorum Leodiensium*. Zoals de naam op de titelpagina aangeeft ontstond dit manuscript binnen de orde van de Kruisheren te Luik en is aan het slot, kennelijk in een afrondende fase, gedateerd met 1617. Afgezien van Claudio Merulo en Andrea Gabrieli, waarvan een reeks uit Venetiaanse drukken gekopieerde toccata's en intonaties is opgenomen, vormt Sweelinck de best vertegenwoordigde componist. Onder de inheemse namen zijn verder alleen Philips met twee (kleinere) werken en Browne benevens de Luikse organist Gerard Scronx met ieder een stuk vertegenwoordigd, terwijl het handschrift van de hand van Sweelinck vier of vijf belangrijke stukken bevat.

Een groot deel van de stukken in de Luikse bron, welke uitsluitend "vrije" werken bevat, is anoniem en de schrijver heeft de neiging om de meeste stukken als fantasia's te beschouwen. Slechts een genre is daarvan gevrijwaard, te weten de echo. Maar liefst twaalf werken behoren tot deze categorie, en acht daarvan zijn ook met "Echo" betiteld. De echo-gedachte was zeer populair in de Nederlanden in die tijd: niet alleen in de muziek maar ook in de dichtkunst. Er is reden om aan te nemen dat de inheemse organisten hiervan een specialiteit maakten en het Luikse boek vormt daarvan het voornaamste document. De schrijver hanteert zelfs een speciale en heel praktische notatie, waarbij de op een zachter geregistreerd manuaal te spelen echo-frames door middel van rode inkt van de rest van het stuk zijn onderscheiden. Slechts bij twee Echo's is een componist genoemd: Scronx en Sweelinck. Sweelinck's naam wordt inderdaad in de bron maar een enkele keer genoemd, en het gaat hierbij om zijn grote Echo fantasia in d ("*Echo D'Jean Piere Swelingk*"), het met afstand belangrijkste echo-stuk in Luik. Drie anonieme werken kunnen aan de hand van concordanties als werken van Sweelinck worden geïdentificeerd: de Toccata's C1 en a2 benevens de Fantasia d4. Het laatstgenoemde werk is eveneens een echo-fantasia, en samen met de Fantasia d3 vormt het de enige echo-fantasien van Sweelinck die twee klavieren nodig hebben (de overige zogenaamde echo-fantasien van Sweelinck gebruiken uitsluitend octaaf-echo's, waarbij de motiefjes een octaaf lager of hoger wordt herhaald). Het recent opgedoken Novello-manuscript, een bundel met in hoofdzaak liturgische orgelmuziek uit de Zuidelijke Nederlanden uit ca. 1650, bevat een fragment van een werk van Sweelinck, en het is zeker geen toeval dat het hierbij eveneens om een echo-fantasia gaat. Naast dit manuscript bestaan nog twee andere manuscripten van Zuid-Nederlandse origine met liturgische "gebruiksmuziek", te weten het Londonse manuscript Add. 29486 en Oxford 89. Behalve dat deze drie orgelhandschriften alle uitgebreid gebruik maken van de solistische mogelijkheden van het Zuid-

Nederlandse orgel met zijn gedeelde registers, is er nog een gemeenschappelijk kenmerk: temidden van alle anonieme versetten vinden we hier en daar een "kunstiger" stuk van een gerenommeerd componist. In de bijzonder omvangrijke Oxfordse bron zijn dat Cornet, Philips en Brown, in het Londense bandje Philips en Sweelinck, in het Novello-manuscript Sweelinck en Bull's opvolger aan de Antwerpse kathedraal, Hendrik Liberti (benevens de uit een geheel andere generatie stammende Johann Jakob Froberger).

Het feit dat zich drie authentieke Sweelinck-stukken onder de anonieme werken van het Luikse handschrift bevinden, houdt natuurlijk de mogelijkheid in zich dat nog meer composities van hem daaronder verschuilen, en de met afstand meest plausibele kandidaat is het titelloze stuk dat "ingeklemd" staat tussen Sweelinck's Fantasia d4 en Toccata a2 (het laatstgenoemde stuk overigens de gewichtigste toccata van de Amsterdamse meester). Het anonieme stuk vormt een overtuigend voorbeeld van een middelgrote toccata van Sweelinck en kan met enige zekerheid aan hem worden toegeschreven. Het Kruisheren-boek is derhalve nog belangrijker voor de Sweelinck-overlevering dan we al dachten. Dat diens stukken onder Zuid-Nederlandse vakgenoten circuleerden, wordt bevestigd door verschillende andere indicaties. Zo duikt een passage uit Sweelinck's Toccata C1 op in een fantasie van Browne die eveneens in het Luikse orgelboek is gekopieerd (het komt nog verder voor in Oxford 89), en bleef een – niet al te beste – kopie van de beroemde Fantasia cromatica toegeschreven aan John Bull in het zogenaamde Weense Bull-manuscript bewaard; omdat dit laatstgenoemde handschrift verder uitsluitend werken van Bull bevat, is deze kopie waarschijnlijk op diens collectie terug te voeren (wat dan tevens een verklaring biedt voor de foutieve toeschrijving). Een andere belangrijke bron met werken van Bull, het uit Antwerpen stammende Messaus-handschrift, bevat van hem een "*Fantazie op de fuge van M. Jan Pieters*" en overlevert op deze wijze het (chromatische) thema van een verloren gegane fantasie van Sweelinck. Ook dit manuscript is waarschijnlijk rechtstreeks terug te voeren op de papieren van Bull, die van 1615 tot zijn dood in 1628 organist was van de kathedraal te Antwerpen, en de schrijver daarvan, Willem Messaus, schreef vrijwel alle stukken aan hem toe, hoewel dit voor verschillende stukken aantoonbaar onjuist is. Een stuk waarbij eveneens een vraagteken geplaatst kan worden betreft een grote Fantasie in G ("*sopra re, re, re, sol, ut, mi, fa, sol*"), die veeleer de stijl van Sweelinck vertoont. Of het hierbij gaat om een vroeg werk van Sweelinck onder de invloed van Bull of een Sweelinck-imitatie van Bull moet vooralsnog in het midden gelaten worden. Waar zeker sprake lijkt van een werk waarin Bull zijn stijl onder de indruk van Sweelinck's muziek wijzigt vormen de in de Weense bron bewaardgebleven variaties over *Revenant*.

Deze melodie werd door Sweelinck eveneens bewerkt (*Almande Gratie*, tot voor kort bekend onder de foutieve titel *More Palatino*), en Bull probeert in zijn variaties duidelijk aan te sluiten op de streng-polyfone, lineaire klavierstijl van zijn Amsterdamse collega.

Het Luikse handschrift behoort tot de weinige bronnen tot Sweelinck's klaviermuziek die nog tijdens diens leven (dat wil zeggen, voor 1621) zijn ontstaan. De enige andere bron waarvoor dit eveneens geldt, is het beroemde *Fitzwilliam Virginal Book*, dat in de jaren 1609-1619 te Londen werd geschreven door of in opdracht van Francis Tregian (deze bron en zijn stichter zijn de laatste jaren vooral beroemd geworden door de boeiende historische roman van Anne Cuneo – zie de bibliografie aan het einde van dit artikel). Het is in dit verband opvallend dat deze voor Sweelinck uitgesproken vroege bron eveneens Zuid-Nederlandse connotaties heeft, die met name tot uitdrukking komt in de grote hoeveelheid werken van Peter Philips. Waarschijnlijk vormde deze Brusselse organist de tussenpersoon voor het in het *Fitzwilliam Virginal Book* gekopieerde kwartet Sweelinck-stukken. Het is zeker geen toeval dat een van van deze werken, de grote Toccata a2, ook in de Luikse bron voorkomt.

V. CONCLUSIE

Als we de bewaardgebleven bronnen mogen geloven speelde Sweelinck een sleutelrol in de orgelcultuur van de Zuidelijke Nederlanden uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Hierop wijst, naast het veelvuldig opduiken van zijn naam in de bronnen, niet in de laatste plaats ook het fragment in het voor ons thema zeer late Novello-handschrift, dat rond 1650 moet zijn ontstaan en waar andere grootheden uit het begin van de zeventiende eeuw zoals Philips en Cornet met nadruk ontbreken. Zijn rol moet voor de Spaanse Nederlanden echter een geheel andere zijn geweest dan bijvoorbeeld voor Noord-Duitsland: niet in eerste instantie als leraar maar als een componist van meesterlijke klaviermuziek in een "nieuwe" stijl. Ondanks verschillen in met name de verdeling van de registers over de klavieren, was de orgelbouw van het Noorden en het Zuiden nog immer sterk verwant, met name in klankmatig opzicht. Niet in de laatste plaats daarom konden de Zuid-Nederlandse organisten zijn door hun zeer gezochte werken zonder problemen op hun instrumenten spelen. Sweelinck op zijn beurt had veel aan de Zuidelijke orgelcultuur te danken. Deze uiterst vruchtbare uitwisseling bevestigt eens te meer de culturele eenheid die de Nederlanden als geheel indertijd nog bezat.

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

[a] Uitgaven

Works by William Browne, ed. Richard Vendome en Colin Good, Spanish Netherlands Keyboard Music ii (Oxford: John Brennan, 1983)

John Bull, *Keyboard Music*, i, ed. John Steele en Francis Cameron, Musica Britannica xiv (London: Stainer & Bell, ²1967); *Keyboard Music*, ii, ed. Thurston Dart, Musica Britannica xix (London: Stainer & Bell, ²1970)

Peeter Cornet, *Complete Keyboard Music*, ed. Pieter Dirksen en Jean Ferrard, Monumenta Musica Neerlandica xvii (Utrecht: Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, 2001)

The Fitzwilliam Virginal Book, ed. J.A. Fuller-Maitland & W. Barclay-Squire (Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1899 / herdruk New York: Dover, 1963)

Liber Fratrum Cruciferorum Leodiniensium, ed. Alexandre Guilmant & André Pirro, Archives des Maîtres de l'Orgue x (Paris, Durand, 1909) [complete uitgave van dit manuscript, een opmerkelijke pionierdaad van Guilmant].

Peter Philips, *Complete Keyboard Music*, ed. David J. Smith, Musica Britannica lxxv (London, Stainer & Bell, 1999)

Jan Pieterszoon Sweelinck, *Opera omnia – Editio altera*, i: *The Instrumental Works* (Amsterdam, Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, 1968 / ²1974, Fascicle 1: *Keyboard Works (Fantasias and Toccatas)*, ed. Gustav Leonhardt; Fascicle 2: *Keyboard Works (Settings of Sacred Melodies)*, ed. Alfons Annegarn; Fascicle 3: *Keyboard Works (Settings of Secular Tunes and Dances)*, ed. Frits Noske.

Monumenta Musica Belgica IV, ed. Jos Watelet (Berchem-Antwerpen, 1938) [bevat als no. 8 de anonieme chromatische fantasie die Sweelinck gekend moet hebben; de toeschrijving in deze uitgave aan Carel Luython is hoogst twijfelachtig].

[b] Literatuur

C. VAN DEN BORREN, *Les origines de la musique pour clavier dans les Pays-Bas (Nord et Sud) jusque vers 1630*, Brussel, Doorselaere, 1914.

C. VAN DEN BORREN, "Jan Pz. Sweelinck en Pieter Cornet", in: *De Praestant* 1 (1952), p. 21-25.

A. CUNEO, *Le trajet d'une rivière. La vie et les aventures parfois secrètes de Francis Tregian, gentilhomme et musicien*, Parijs, Denouel, 1995. Nederlandse vertaling: *De loop van een rivier. Het leven van Francis Tregian, edelman en musicus*, Breda, De Geus, 1997.

A. CURTIS, *Sweelinck's Keyboard Music*, Leiden, Leiden University Press, ²1972.

T. DART, *The Organ Book of the Crutched Friars of Liège*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Muziekwetenschap* 17 (1963), p. 21-28.

T. DART, *An Early Seventeenth Century Book of English Organ Music for the Roman Rite* [Oxford 89], *Music & Letters* 52 (1971), p. 27-38.

P. DIRKSEN, *The Keyboard Music of Jan P. Sweelinck – Its Style, Significance and Influence*, Muziekhistorische Monografieën xv, Utrecht, Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, 1997.

P. DIRKSEN [ed.], *Sweelinck Studies* (druk in voorbereiding [Utrecht: STIMU, 2001]). Bevat o.a. van D. SMITH, *The Nature of Musical Influence: Jan Pieterszoon Sweelinck and English*

Composers Active in the Southern Netherlands en een artikel van H. MIEDEMA over het pas ontdekte deksel van het door Sweelinck bespeelde Ruckers-klavecimbel.

B. FOCCROULLE, *Le Liber Fratrem Cruciferorum Leodiniensium (1617): contiendrait-il les premiers Récits de Cornet et Basses de Trompette?*, in: *The Organ Yearbook* 17 (1986), p. 22-48.

R. HARRISON KELTON, *Christ Church Music Ms. no. 89: A Seventeenth Century Organ Book*, i-ii [Dissertatie], Boston, 1974.

G. PERSOONS, *De Orgels en de Organisten van de Onze Lieve Vrouwekerk te Antwerpen van 1500 tot 1650*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten 43, XXXII, Brussel, 1981.

R. RASCH, *The Messaus-Bull Codex London, British Library, Additional Manuscript 23623*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Muziekwetenschap* 50 (1996), p. 93-127.

R. VENDOME, *Spanish Netherlandish Keyboard Music, 1596-1633*, in: *British Journal of Organ Studies* 7 (1983), p.18-33.

SUMMARY

We know only about a single visit of Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621) to the Southern Netherlands: in 1605 he went to Antwerp to buy a Ruckers harpsichord (its beautiful, painted lid recently resurfaced and is now kept in the Rijksmuseum, Amsterdam). But he obviously also stood in contact with at least two "Southern" organists, both of them English recusants: Peter Philips and John Bull. Their keyboard music largely predated that of Sweelinck, which probably did not start to be composed until after 1600, and played a vital role in the formation of his keyboard style. His keyboard music was much sought after in the Southern Netherlands, as the preserved manuscripts demonstrate; indeed, his name must be considered the dominating one in the field. The earliest among these sources is the *Organ Book of the Crutched Friars of Liège* from 1617. It contains five works by Sweelinck and above all shows his participation in the then popular echo technique which proved very idiomatic to the organ. The *Krakau Manuscript of 1625*, which probably originated in Brussels in the sphere of Philips and, especially, Peeter Cornet, contains three important Sweelinck pieces. They are all relatively early works and includes his longest *Fantasia* which is based on a Southern Netherlands subject as well as an impressive variation set on *Da pacem Domine*. The latter, which is based on the peace antiphon of that title, might very well have been written on the occasion of the beginning of the *Twelve-Years Truce* in 1609, the temporary peace treaty between South and North at a time when the Netherlands still formed a cultural entity – an entity of which Sweelinck's keyboard music and its dissemination forms one of the most impressive and lasting manifestations. [Pieter Dirksen]

ALFONS DEWITTE *

Orgels en organisten te Brugge vóór 1630 Samenvattend overzicht

Meer dan dertig orgels zijn bekend te Brugge vóór 1630. Nauwelijks twee hiervan zijn opgenomen in de synoptische tabel in het boek van F. Peeters en M. A. Vente, *De Orgelkunst in de Nederlanden*, 1971, blz. 292-94.

In de St.-Donaaskerk stond vóór 1127 een orgel. De eerste archivalische verwijzingen situeren dit instrument buiten elke muzikale context als vluchtoord voor een moordenaar. Toen graaf Karel in 1127 werd neergestoken op de bovengaanderij van de St.-Donaaskerk, vluchtte één van de daders in de dichtbijzijnde orgelkast. Dit is de eerste aanwijzing van een orgel te Brugge. Een ander instrument, een klein orgel bij het koor, een schenking van Pieter van Oostkerke is bekend vanuit de donatie op 14 februari 1385. Johannes de Crane installeerde in 1443 een groot nieuw orgel aan de noordzijde van de collegiale. Voor de betaling hiervan werd 384 £ par. ingezameld via een inschrijvingslijst bij de kanunniken en kapelanen. Clays de Smet maakte meer dan honderd jaar later, in 1557, een nieuw instrument. Dit werkstuk kostte 928 £ en werd grotendeels betaald door de organist Cornelis vanden Rijne, in dienst tussen 1540 en 1573(†). Ondertussen had de Brugse orgelbouwer Karel Waghe in 1520 het koororgel vervangen door een nieuw. Hiervoor ontving hij 192 £. Het instrument moet weinig voldoening geschonken hebben want in 1524, vier jaar later, diende hij dit koororgel terug te nemen en door een ander te vervangen. In de St.-Donaaskerk tellen we aldus minimum vijf orgels.

Tijdens dezelfde periode zijn er in de O.-L.-Vrouwekerk vier andere orgels traceerbaar. In 1460 maakte Mark Spronkholf hier een groot orgel. De kostprijs

Afb. 3: Oudste bewaarde St.-Donaasantifoön, XIde eeuw, 4150/27/070390, Stadsarchief Brugge

bedroeg 768 £. Het werd geschonken door de proost (en aalmoezenier van Filips de Goede) Mathieu de Braclé (+ 1461). Boudin *den orghelmaker* leverde in 1464 er een orgelpositief waarvan de kostprijs 144 £ bedroeg. Dit instrument werd aangekocht in afwachting van de realisatie van het orgel van Spronkhof. Dit laatste wordt in 1560 vervangen door een nieuw instrument. Voorheen, in 1540, was het positief door een klein orgel werd vervangen. De kostprijs bedroeg 40 £ vl.

Boudin, *den orghelmaker* (zie 1464 in de O.-L.-Vrouwkerk), leverde in 1455 het groot orgel voor de St.-Jacobskerk. Vijf jaar eerder, in 1450, klonk er een klein orgel dat in 1520 werd vervangen door een orgelpositief van Jooris de Bus. Dit positief werd geplaatst in afwachting van het nieuw groot orgel, naar een ontwerp van dezelfde Jooris de Bus. Het instrument werd echter niet gerealiseerd. Pas in 1553 kwam een nieuw akkoord tot stand met Yssebrant Claysseune, die de oplevering van zijn instrument wellicht niet meer zelf meemaakte, gezien hij toen al wegens zijn reformatorische ideeën was opgepakt. Hij zal in 1565 in de gevangenis overlijden. Aldus zijn er getuigenissen over vijf orgels in de St.-Jacobskerk. Het orgel van Yssebrant Claysseune, gemaakt tussen 1540 en 1562, werd in 1630 vervangen door een instrument van Nicolaes Elewout.

In de St.-Gilliskerk leverde Jan Waghe in 1539 een orgelpositief. Het oude groot orgel op het doksaal werd in 1562-64 eveneens vervangen, door een instrument van Claysseune.

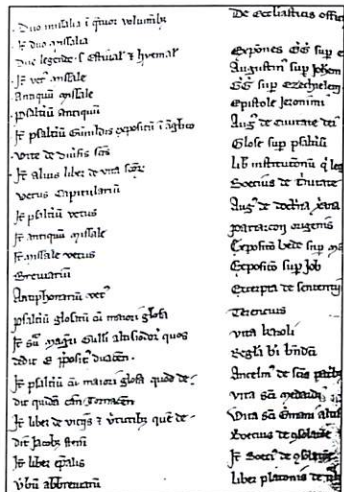
Naast de reeds meer dan vijftien geciteerde orgels zijn er de kleine orgels van Karel Waghe in de St.-Ivokapel (1525) en de St.-Walburgakerk (1534).

Yssebrant Claysseune vervaardigde een klein orgel voor het rijke Clarenklooster (1555). Dezelfde orgelmaker realiseerde het groot orgel van de St.-Annakerk in 1553-57.

In 1568-73 maakte Clays de Smet het grote orgel voor de St.-Walburgakerk. Daarnaast bevonden zich omvangrijke instrumenten bij de Augustijnen, Minderbroeders, Jacobijnen, Carmers en in de St.-Andriesabdij.

Verder is er het orgel in de stadshallen, reeds in 1298 vermeld in capitolio.

Talrijke portatieven moeten voorhanden zijn geweest in de grafkapellen waar er veelal wekelijks missen werden opgedragen.

Afb. 4: Fragment van de bibliotheekreeks - inventaris St.-Donaas ca. 1280 met psalters en antifonaria, Hamburg, Cod. Theol. 1115a, p. 121

Dezelfde noodzaak gold voor de Baselierskerk waar zangers en organist op de 52 vrijdagen van het jaar de passiemis zongen bij de reliek van het H. Bloed.

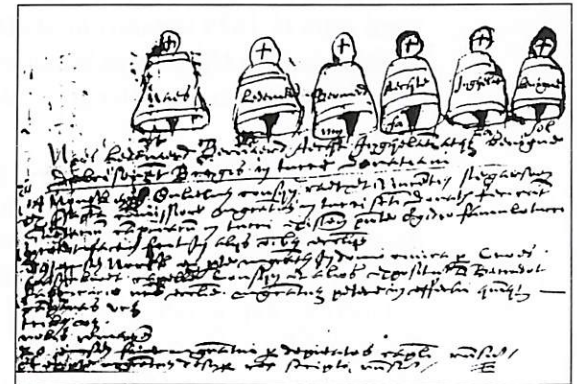
Organist zijn was een vrij gezond beroep, getuige de hoge leeftijd van kapelaan Cornelis vanden Rijne die 71 jaar oud werd en gedurende 33 jaar organist was.

Van den Rijne gaf orgelles aan minstens 15 jongeren die achteraf priester werden gewijd en was tevens *clocmannus*, verantwoordelijk voor het luiden van de zes klokken van de kerk. Als beloning voor het daarmee gepaard gaand fysiek ongemak werd zijn organistenwedde van 18 £ par. verhoogd met 13 £ 17 sch.

"Blenden Coppen": Jacob Honie, had een meer dan veertigjarige beroepspraktijk en maakte tussen 1499 en 1540 de dienst uit in de O.-L.-Vrouwkerk en bij de Minderbroeders voor de diensten van de Drooghe Boom. Tussendoor was hij ook nog organist aan het Begijnhof en de St.-Jacobskerk.

De meest beruchte organist was wellicht Jacob Couterman, in 1427-32 verbonden aan de St.-Donaaskerk. Enkele jaren voordien vanaf 1419 tot 1422, was hij in deze kerk al muziekmeester geweest, schreef er de muziek uit voor de *choralen* die hij polyfoon leerde zingen. Hij was een notoir bigamist, voorheen *clerc* en organist in de kapel van Antoine de Bourgogne, 1411-1415. Vanaf 13 oktober 1427 werd Couterman alleen nog in het koor toegelaten met superplie, doch zonder almucium; terwijl geïnsisterd wordt op het feit dat hij meer moet doen dan alleen aanwezig zijn in de 09.00 u mis en de vespers. Hij is wellicht iedereen bekend als *Tymotheos*, een portret geschilderd in 1432 door Jan van Eyck. Couterman stierf in datzelfde jaar. Het grafpaneel dat wellicht via de families Arnolfini-Cenami privé-bezit werd, bevindt zich sedert 1857 in de Londense *National Gallery*. Het schilderij toont inderdaad iemand met het gezicht van een 'landman'. Het sierlijke groene sjerpie (ook bij kanunnik Joris Van der Paele uitdrukkelijk aanwezig), dat als hoofdbekleding tot aan zijn rechterarm reikt, wijst wellicht op vrolijkheid, jeugd en danspartijen.

Een ander opmerkelijk organist is de befaamde musicus en dichter Jan Fernand, die, blind geworden, met zijn broer Karel, hoogleraar in de Eloquentia, uit Parijs komt en tussen 1482 en 1484 waarnemend organist wordt ter vervanging

Afb. 5: De zes klokken van St.-Donaas naar het handboek van de roedragers van St.-Donaas 1578, Rijksarchief Brugge

van de oud geworden Roland Wreede, vader van de componist Johannes en wellicht zelf ook componist. Jan Fernand werd op zijn beurt opgevolgd door de tenor M. Collins, sinds 1470 kopiist van muziekpartituren in St.-Donaas.

Andere organisten waren lesgever klavecimbel of adviseerden bij het ontwerpen of het maken van nieuwe orgels. De orgelmaker Nicolaes Helewout werd zelfs in 1579 organist in St.-Donaas en bleef deze functie behouden tot aan zijn dood in 1631. Deze bekende orgelmaker was aldus meer dan een halve eeuw organist van de belangrijkste kerk in Brugge, een absoluut record van dienstverlening.

De oudst bekende naam van een organist is Petrus de Dam, van Damme dus, die in 1301 het orgel in capitolio, in de hallen, bespeelde. Hij was wellicht de oudste organist van de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

Eind van de 14de eeuw zien we Jan Visée in St.-Donaas verschijnen en ontstaat er een eerste model van samenwerking tussen de kapel van de Bourgondiërs en de grafelijke kerk van St.-Donaas. Tussen 1380 en 1388 was hij zeker vier jaar aanwezig, gezien hij een uitkering kreeg; als organist functioneerde toen Karolus Saarloot. Onder zijn opvolgers genoot Jan Swinemersch (1413) als polyfonist bekendheid. Hier dient ook de eerder vermelde Coutermann geciteerd. Net vóór zijn overlijden in 1432 gaat hijzelf Petrus Paes (1432-39) in Brabant als zijn vervanger opzoeken. Deze operatie kostte het kapittel 3 £ 16 sch. par.

Als opvolger van P. Paes werd Paulus Bloume organist vanaf 1439 tot 1447. Bloume laat zich priester wijden en wordt in 1454 pastoor te Loppem.

Opvolger is de eerder vernoemde Roland Wreede, organist vanaf 1447 tot 1485 en kapelaan aan de Kruiskapel. Hij ontving hiervoor, naast 18 £ als organist, nog eens 16 £ 12 sch. als vast inkomen. Ook hij deed meer dan 30 jaar dienst.

De taak van de organist bestond erin altemeer met het koor in te staan voor de uitvoering van het *Magnificat*, het *Te Deum* en het *Patrem omnipotentem*. Het koor is bij het altaar opgesteld en dus onzichtbaar voor de organist als die op het groot orgel aan de noordgevel zit. Zwaluwnestorgels, transeptorgels, koororgels of positieven zullen wellicht beter geschikt geweest zijn voor altemeer samenspel. Naast de alternatimpraktijk was het de opdracht van de organist versieringen aan te brengen bij de cantus planus; of na de polyfone missen en motetten eigen accenten te leggen. Het is duidelijk dat bij kleine vieringen of anniversaria het portatief diende om de cantus firmus te onderstrepen, of gewoon om ontbrekende zangstemmen te vervolledigen. Dit kon ook de magister cantus evengoed doen als de organist.

(*) Historicus A. Dewitte publiceert sinds 1967 over het muziekonderwijs aan de verschillende Brugse kapittels en kerken, voornamelijk in de *Handelingen van de Emulatie en Biekerf*.

BIBLIOGRAFIE

A. DEWITTE, *Muziek te Brugge in de Middeleeuwen*, een commentaar bij R. STROHM, *Music in late Medieval Bruges*, Oxford 1985, in: *Biekerf*, 1992.

Hierbij geeft A. Dewitte de volgende informatie onder "Bibliografie":

"De studie van het muziekleven te Brugge vond zijn origine in het opzet van E. VANDER STAETEN, *La Musique aux Pays-Bas*, 1867-88 dat begeleid werd door deelstudies als *Les Musiciens Néerlandais en Italie*, 1882 en *Espagne*, 1885. Precies door dit onderzoek had hij archivarissen attent gemaakt op de enorme rijkdom aan archiefmateriaal wat leidde tot o.m. L. GILIODTS VAN SEVEREN, *Les Ménestrels de Bruges* in 1912-13 gepubliceerd, en de uitgebreide studies A.C. DE SCHREVEL over het muziekleven in de Sint-Donaaskerk tot 1570 in *Histoire du Séminaire de Bruges*, 1985, en D. VANDE CASTEELE, over de Salvatorkerk: *Extraits des Régistres capitulaires de St. Sauveur*, 1870.

J. WEALE, die in dezelfde periode nota's verzamelde over de kunstambachten, noteerde evengoed, doch op een verkorte manier wat hij vond aan gegevens over de orgels en orgelbouwers. Die werden ongecontroleerd opnieuw gebruikt bij M.A. VENDE en F. PEETERS, *De orgelkunst in de Nederlanden*, 1971, een opus magnum voorbereid door de studie van M. A. VENDE, *Proeve van een repertorium van de archivalia betrekking hebbend op het Nederlands orgel en zijn makers tot omstreeks 1630*, 1953.

In 1953, respectievelijk 1967, werd door H. ANGLES op het Utrechts 5de *Congres van de Société Internationale de Musicologie* een mededeling gehouden: "*Les musiciens flamands en Espagne et leur influence sur la polyphonie espagnole*", Amsterdam, 1953, terwijl P. BECQUART in 1967 het boek *Musiciens à la cour de Madrid* uitgaf. Prof. ROBIJNS van de K.U.L. publiceerde in 1960 in *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* een boeiende bijdrage over *Eine Musikhandschrift des frühen 16. Jahrhunderts im Zeichen der Verehrung Unserer Lieben Frau der Sieben Schmerzen* uit de Salvatorkerk. A. DE FÉVIN komt voor in een editie *Howard Mayer Brown, Theatrical Chansons of the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries*, Harvard University Press, 1963.

G. DIEHL, tenslotte maakte een doctorale dissertatie over het Hs. Cambrai 124, *The Partbooks of a Renaissance Merchant*, Ph. D. diss., University of Pennsylvania, direct op de Jacobskerk geaxeerd.

Tot daar de voorgeschiedenis bij nieuwe archivalische vindingen die wij publiceerden vanaf 1967 over de St.-Salvator-, de Lieve-Vrouwekerk, de Jacob- en de Gilleskerk en St.-Donaas: dit laatste, net als de studie over de Salvatorkerk, in een uitgebreide tekst *Gegevens betreffende het muziekleven in de voormalige Sint-Donaaskerk te Brugge 1251-1600*, Hand. Emulatie, Brugge, 1975.

Het opentrekken van alle registers t.a.v. de muziek te Brugge gebeurde daarna op gelukkige wijze in 1985 via de studie van R. STROHM, *Music in Medieval Bruges* die zelfstandig archiefonderzoek verrichte op het archief van de Carmers en het Lucca-koorboek. Ondertussen werd in het Brugse Rijksarchief het kerkarchief van de Walburgakerk geopend voor consultatie. Ook werden een reeks bijzonder kostbare archivalia van de Onze-Lieve-Vrouwekerk opnieuw gedeponeerd, zodat ook daaruit een groep nieuwe gegevens konden worden toegevoegd aan bovenstaande synthese. A. Dewitte publiceerde die in *Sacris Erudiri XXXVII* (1997), 421-448 onder de titel *Muziek in de Brugse O.-L.-Vrouwekerk, 1291-1583*.

Bouwstenen

MICHEL LEMMENS

ARCHIVALIA BETREFFENDE HET NIEHOFF-ORGEL VAN HASSELT

Het Hasseltse stadsarchief is zeer rijk en goed gedocumenteerd. Uit de vele documenten over het Niehoff-orgel maakten we een selectie van de belangrijkste stukken. De vindplaatsen van de overige archivalia zijn opgenomen in de voetnoten van het hoofdartikel.

I. In 1592-1593 vervaardigde orgelmaker Nicolaes Niehoff in de Hasseltse Sint-Quintinuskerk een nieuw orgel voor de som van 550 Brabantse gulden, betaald in twee termijnen (HASSELT, R.A.H, rekeningen van de bouwmeester, nr. 623 (1591-1592), fol. 78 v°/=A (eerste termijn); nr. 625 (1593), fol. 51/=B, fol. 61 v°/=C (tweede termijn), fol. 63/=D)

A.

Item (16-06-1593) alsoe die heren burgemeesters gesworen ende Raedt gepasseert hebben tot behulp der nieuwer organen vier hondert gulden br. heeft des Bouwmeester de selve betaelt in handen van Stas Houwen als gedeputert tot der ordonnantieen der selven organen naer luyt quitantien IIII-C gld br.

B.

Item beaelt der Ruelicta Henrick Cordeys van meester Claes Nieuwhoffs weghe vanden organen te spelen IIII gl. II 1/2 st brabant.

C.

Item (22-06-1595) betaelt duer ordonnancie der heren burgemeesteren aen Stas Houwen ter hulpen die nieuwen organen naer luyt quitantien CL gld. br.

D.

Item heeft deser Bouwmeester betaelt van der blaesbalcken der organen te smeren naer luyt der cedula X gld. bris.

II. In 1628 werd de galerij waarop het orgel zich bevond wijder gemaakt (HASSELT, R.A.H, Stad Hasselt, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715)

In maio 1628 hebben die Heeren borgemeesters vedingt aen Jan Nobels ende Adriaen van Wijck om te hermaken die galerije vande organen in St. Quintens kerke die wijder te maecken alsoe dat die musiciens aldaer met twee chooren sullen kunnen zingen, balcken, bruggen ende bier behalven nagelen, daer toe leveren ende van alles met hunnen arbeyt te hebben, vijftentseventich gulden die welcke den bouwmeester Vinckenroye bevolen worden te betalen.

Bij bevel mijnder Heeren voirscreven Arends van Elsrack Cornelissen secretaris.

III. Orgelmaker Christian Ancion uit Hoei voerde in 1641 werken uit ten bedrage van 150 florijnen (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 681: rekeningen van de bouwmeester 1640-1641, fol.

49/=A; nr. 1220: orgelmakers 1628-1715/=B)

A.

Item aen Christiaen organenmaecker duer die heeren borgemeesters ontboden synde van Sintruyen om die organen in Sint Quintenskerk te visiteren voer syn vacatioe ende verteringe luyt cedula VIII gulden.

B.

Subsigné confesse estre entierement payé de la besoigne à l'orgue de l'église Saint Quintin à Hasselt scavoïr la somme de centcinquante fleurins pour avoir fait les deux plus grandes pyps du prestant en la place de cells quy estoient tombées et rompues, davantages restauré le jeu de trompette lequell estoit fort ruiné à causes des langues gastées, item le mesme du claron du petit jeu, item avoir acorde tout ce qui estoit discord et établi ce qui estoit gasté autant quil at esté possible.

IV. In 1659 besloot het stadsbestuur het orgel te laten herstellen door den meester alhier in der stad synde (HASSELT, R.A.H, Stad Hasselt, nr. 74: ordonnancies, fol. 165 v°)

Die organen te doen repareren.

Den 2° juny 1659 die heeren borghemeesters, gesworen ende raedt geïnformeert synde door den organist deser stad hoe dat die prganen in die parochiale kercke deser stad oft een deel der selver noodsaeckelijcke reparatie is verheyschende ende geschapen is (indiuen in tijts niet versien en worde) geheel te vervallen oversulx om meerder costen te prevenieren hebben geordonneert dat doe organen door den meester alhier in der stad synde sullen gerepareert worden naer behoeren deputerende om met den meester te accorderen die moderne heeren borgemeesters.

V. Nadat het orgel beschadigd was door een onweder werd het hersteld door Robert Gordan. Bij oplevering van deze werken op 29 augustus 1665 liet de Tongerse zangmeester Pelsers zich zeer lovend uit over het gepresterde werk (HASSELT, R.A.H, Stad Hasselt, nr. 74: ordonnancies 1610-1677, fol. 207 v°)

Die organen in die parochiale kercke opgelevert.

Den eerwaerde heer vic(aris) Pelsers, sanghmeester van ons liefvrouwen kercke tot Tongeren als een vermaert organist geproeft hebbende den 29en augusti 1665 die organen in die parochiale kercke deser stad onlanx door den donder beschadicht ende gerepareert ende opgelevert bij meester Robert Gordan uut Schotlandt, organenmaecker, heeft gedeclareert die selve organen wel gerepareert ende opgelevert te syn ende te wesen een seer goet orgel, ende dat die holpijp ende prestant soo goet is, dat diergelijcke naer syn opinie geen in dit landt te vinden syn offererende sulx met eedt te affirmeren.

VI. Op een los archiefblad werd in 17de-eeuws schrift de dispositie van het hoofdwerk van het stadsorgel genoteerd (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715)

Prestant in 8 voet bestaet in 48 pijpen

Bordon in 16 voet 48 pijpen

Holpijp 8 voet 48 pijpen

Prestant 4 voet 48 pijpen   seven of agt nieff gemackt worden

Fluijt 2 voet 48 pijpen   eenighe nieff gemackt worden

Quint fluijt 48 pijpen

Sexquialter 96 pijpen

Cornet 96 pijpen	geheel nieff gemackt moet worden
Octave 48 pijpen	
Nazar 48 pijpen	eenige nieff gemackt worden
Mixtuer 48 pijpen	vele nieff gemackt worden
Simbal bestaet 144 pijpen	niet een en spreekt
Trompet bass	
Trompet 24 pijpen	nieuwe voeten moet hebben
Claron 48 pijpen	meestendeel gebroecken ende gepletten
Vox humana Bass	24 pijpen
Vox humana Super	24 pijpen

VII. Op 25 augustus 1711 sloot het stadsbestuur een overeenkomst met Christiaan Penceler uit Leuven voor de vervaardiging van een nieuwe windlade voor het hoofdwerk van het stadsorgel, en voor verdere herstelling ervan; kostprijs 50 pattacons/=A. Blijkens de rekeningen werden bijkomende werken uitgevoerd: de plaatsing van de nieuwe registers *Gemshoren* en *Tierce*; tevens komt Jan Wauters in beeld als knecht van Penceler en wordt Anthon de Brinck als tweede knecht genoemd/=I (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715/=A contract, B voorschot + C + E betaling + I volledig overzicht der werken door Penceler zelf opgesteld; nr. 814: rekening van de bouwmeester 1711, fol. 96/=D=dezelfde betaling als B; nr. 820: rekening van de bouwmeester 1714, fol. 46 en 91/=F, fol. 45 v°/=G; nr. 821: rekening van de bouwmeester 1714, fol. 70/=H) A.

Op heden den 25 augusti 1711 naer voorgaende convocatie van den geheelen magistraet ende twelfmannen soo is dat wy veraccordeert syn met meester Christianus Penseleer orgenmaecker tegenwoordigh tot Loven residerende voor de somme van vijftigh pattacons voor het maeken van een nieuft secreet in die groote orgel in die parochiale kercke deser stadt, welck sal moeten hebben syne volcoemen grootde, breede ende lenghte dusdaenigh dat aen het selve niet en sal ontbrecken ende manqueren grooten ende volcomentlijcken als dit tegenwoordigh is gemaekt van goet ende keur van handt op meesters prijs terwijlen dat de geseijden orgenmaecker tot an der fauten van dit tegenwoordigh secreet heeft voorgesteld dat het selve te cleyn is ende dat de pijpen hare behoorlijcke ruimpte niet en hebben welck secreet de stadt sal laeten tot Loven afhaelen ende wegens de voordere reparatie welcke aen die orgel voorscreven sal moeten gescieden sal sulx met daghueren aen den voorscreven orgelmaecker betaelt worden, ende sal het secreet moeten volmaeckt sijn tuschen dit ende de maend iunij 1712 wanneer de voordere reparatie sal dadelijck moeten beginnen ende sonder interruptie voleyndighen.

G. van Weddinghen
De mandato
Christianus Penceler

B.
Den ondergescreven bekent uyt handen der Heeren borgemeesters der stadt Hasselt in het landt van Luyck ontfangen te hebben de somme van twintigh pattacons op rekeninghe van het accord op heden gemaekt weghens het secreet der groote orgel in die parochiale kercke van St-Quintien binnen dese stadt, actum den 25 augusti 1711. Hier is in begrepen twee pattacons voor syn overkomen.

Christianus Penceler

C.
U Edele schrijven met de twee oude stucken van 't orgel hebbe ick ontfanghen en sal trachten de selve met den eersten te behandelen aen Monsieur Penteleer (sic) tot Loven blijvende daer en

tusschen met presentatie van onsen dienst.

Mijn heer

U E ootmoedige Dienaer

Diest

den 13 septembris 1711

P. Stramot

D.

Den 25 augusti 1711 aen Cornelis Penseleers op reekeninge van het accoort gemaekt wegens de groote orgel luyt ordonnantie 80-0-0

E.

Memorie

Den 31 october 1714 is meester Tilman Janssens op het stadhuys ontboden geweest voor de Heeren borgemeesters ende magistraet ende heeft gedeclareert dat den meester Penseleers orgaenmaecker noch aen het secreet gewerckt heeft over de dry weeken aen boren passen, den pijpen roosters te maeken, als anderssint woordt oock gerapporteert dat den voorseyden meester den windt comende doir de clavieren heeft noch moeten wercken op het secreet om sulx te hermaeken tuschen de twee ende dry weeken. Questie oft sulx werck in de vijftigh pattacons welcken gegeven woorden volgens contract voor het secreet niet begrepen is. Oock op den selven dagh geconditioneert dat meester Penseleers tegen Hasselt kermis aenstaende sal in dese stadt comen die orgel voorseyde noch eens in staet stellen ist saeken dat daer iedt aen manqueert miits dat hij alleenlijck sal hebben synen montkost.

F.

Den 31 october 1714 aen Christiaan Penseleers orgelmaecker op reekeninge voor de groote orgel gemaekt te hebben luyt ordonnantie 600 guldens

G.

Den selven dito aen Sieur Penseleers orgaenmaecker op reekeninge van synen salaris luyt ordonnantie 80-0-0

H.

December aen Gerard Broux voor ses witte schaepsvellen die gebruyckt zyn aen de orgel luyt ord. 5-0-0.

Aen Nicolaes Wagemans voor eyser en coper draet die Christiaan Penseleers heeft gebruyckt tot die orgel luyt ord.

13-9-3.

I.

Rekeninge van verdienden loon over den gedaenen arbeydt geschiedt aen de orgel van de parochie kercke van Sint Quintin binnen Hasselt ten versoeck van de Heeren borgemeesters ende vollen Magistraet der selve stadt volgens contract tusschen de selve ende mij Christianus Penseleer als Meester ingegaen.

In den eersten in 't jaer 1713 den 31 october syn mijn knechten te weten Jan Wauters en Anthon de Brinck tot Hasselt gecomen omtrent de middagh ende hebben 't samen gearbeydt tot den 20 december als wanneer eenen vertrocken is: synde veertigh werckende daghen ad twee guldens 's daegs ider knecht facit veertigh rijxdalders dico

40-0-0.

Item eenen knecht heeft alleen gewerckt sedert den 22 december 1713 tot den 23 january 1714 synde geweest negenthien complete werck dagen facit negen rijxdalders ende een half dico

9 1/2.

Item hebbe ick als meester met twee knechten gearbeydt van den 23 january tot den 17 february inclusief eenentwintigh werckende dagen ad vier guldens idem knecht maekt 't samen twee en veertig rijxdalders dico 42-0-0.

Item hebben twee knechten gearbeydt sedert den 17 february tot den 28 inclus acht complete daghen facit

8-0-0

facit 99 1/2.

Den 28 february ben ick Penselaer tot Hasselt gecomen en hebbe met twee knechten gearbeydt tot den 30 Marty inclus vijfen twintigh complete daghen maekt vijftigh rijxdalders dico

50-0-0.

Item heeft eenen knecht gearbeydt van den lesten meert tot den 11 April exclus seven volle daghen facit

3 1/2.

De 12 augusti 1714 ben ik naer Hasselt comen met eenen knecht ende hebbe gewerckt tot den 29 october inclus twee en sestich volle daghen maekt dry en negentigh rijxdaelders

93-0-0

facit 146-1/2-0

transport van 't eerste facies 99-1/2-0

facit 246.

Item tot de selve orgel gemaect: eenen nieuwen register genaemt het Gemshoren dienende tot aengenaem geluyt oft spel mede oock tot dienst van andere registers daer aen verdient 't samen met mijn ontborsde penningen tot voltreckinge der selve de somme van sesthien rijxdalders dico

16-0-0.

Item noch een ander register genaemt een tierce oock op mijn beurse gemaect en hier geleverd voor acht rijxdalders dico

8-0-0.

Item verschoten aen 't comptoir tot Herck en Halen in 't overbrengen van het secreet vier gld en dry st facit

0-1-3 rijxdalders.

Item gegeven aen de vracht van de nieuw gemaecte pijpen dry gls facit

...-3/4 rdd

Summa 27-1-3/4

Voor het nieuw secreet te maeken comt my volgens accord

50 pattacons

Summa 321-3/4-3
rijxdalders

Ontfanck

rijxd.

In den eersten ontfangen van de Heeren borgemeesters

20

Item hebbe het aude secreet tot mij genomen voor vijft rijxd dico

5

Item daerna noch ses rijxd. ontfangen dico

6

Item noch een veertigh rijxd. dico

40

Item noch een twintigh rijxd. dico

20

facit 91.

Aengesien dat den ontfanck beloopt eenennegentich rijxd. soo wordt bevonden dat aen meester Penselaers noch goedt comt twee hondert dertigh rijxd. dry gls en dry stuivers dico

230-3-3.

Christianus Penceler

Rijxd. Gld. St.

loon 321 3/4 3
ontfanck 91

rest 230 3 3

Den 31 october 1714 de Heeren borgemeesters geswoorenen ende raedt hebben eene ordonnantie doen gegeven aen den orgaenmaeker meester Christianus Pencelers aen den Balthasar Cox van seshondert guldens.

Den 28 september 1715 de Heeren Borgemeesters hebben een ordonnantie doen geven aen meester Christianus Penseleer orgaenmaeker van dry hondert twintigh guldens waarmede hij ten volle voldaan is.

Den ondergeschreven bekenne voldaan te syn van der stat van Hasselt voor het maeken der orghel den 28 september 1715
Christiaen Penceler

VIII. Op 28 oktober 1714 werden Penceler's werken gekeurd door de Luikse orgelmaker Philippe II Le Picard (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715/=A; nr. 820: rekeningen van de bouwmeester 1714, fol. 90/=B)

A.

Je soubsigné déclare qu'après avoir examiné et éprouvé tous les jeux de l'orgue de la grande Eglise de Hasselt je en ay trouvé tous bien d'accords et faisant leur effect selon leur composition et nature à la reserve de la trompette qui est trop faible et trop maigre et qui ne repond pas ala bonté des autres jeux. La voix humaine pareillement n'est pas d'une bonne nature et ne fait point deffect. Je declare aussy que les secrets qui sont fait de nouveau sont tres bon et bien conditionnées, les soufflets pareillement sont tres bons et fournissent leur vent suffisamment pour leffect de la ditte orgue. Fait ce 28 octobre 1714.

Le Picard

facteur d'orgues

B.

Den 28 dito aen den orgelmaeker Sieur Picard voor de grote orgel in de groote kercke te approberen luyt ord. 25.

IX. Op 28 september 1715 werd een tweede contract met Penceler gesloten; ditmaal voor de vervaardiging van een nieuwe trompet (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715/=A; nr. 821: rekeningen van de bouwmeester 1715, fol. 81/=B)

A.

De Heeren Borgemeesters geswooren ende Raedt benefens de Heeren twelfmannen hebben op heden geconvenieert ende geaccordeert met meester Christianus Penseleer organenmaker voor het maken van eene nieuwe trompet in degroote orgel binnen St.-Quintinus kercke deser stad bestaende in acht en veertigh nieuwe stucken om ende voor die somme van vijft en twintigh pattacons onder conditie nochtans dat gesejde stucken der trompet pertinentelijck sullen convenieren in gesejde orgel op meesters prijs alles onder examinatie ende approbatie van soodanighe orgelmeesters als den magistraet hier toe sal willen afirmeren. Noch is conditie dat die aude trompett sullen volgen aen gesejden meester Penselers deze gesejde trompet in staet te stellen tuschen dit ende de maendt augusti toecomende blijvende tot stadts last den verteringen en noodigen mondkost van gesejden meester int stellen ende reguleren der gesejde trompet ende

orgel. Aldus gesciet op het stadshuys desen 28 september 1715.

Den ondergeschreven bekent hiervan voldaan te syn.

Christianus Penceler

P. van Weddinghen Secretaris de mandato

B.

Den 28 september aan Sieur Penselers orgenmaecker luyt ord. 320-0-0

X. Omstreeks het jaar 1716 bood orgelmaker P.F.J. De Smet zich aan om het stadsorgel te onderhouden (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 1220: orgelmakers 1628-1715)

Messieurs,

Le soing que vous avez pris passé quelques années de concourir a la magnificence et augmentation de service divin dans l'Eglise paroissiale de cette ville par le retablissement des orgues de la même Eglise et l'establissement d'un organiste par concours, et lequel vous avez bien voulu continuer dernièrement que le sieur Penseler faiseur d'orgue fut icy en luy presentant un gage honnête et annuel pour l'entretien et accord des orgues susdits, me fait prendre la liberté Messieurs de me presenter a vos bonnes graces pour vous offrir de ma parte a la suite du tems le meme service que vous auriez pû esperer du Sieur Penseler a cet Egard, je veux de contribuer a l'entretien et bon accord desdits orgues de toutes mes forces et de les accorder aux quattres grandes festes de l'année comme ce devrait et cet ouvrage demande pour le moins, ce que j'ai commencé la veille du Sainct Sacrement ne doutant point Messieurs qu'en recompense de mon travail et de mes bons soins voudriez avoir la même generosité à mon Egard que vous avez bien voulu temoigner que vous auriez ledit Penseler. Quoy faisant Sieur

P.F.J. De Smet

XI. Op 22 oktober 1750 sloot het stadsbestuur een overeenkomst met de Luikse orgelmaker Henrich Möseler voor de herstelling van beide orgels van de Sint-Quintinuskerk: het Niehoff- en het Posselius- of *musieck*-orgel (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 78: ordonnanties 1750, fol. 489/=A; nr. 867: rekeningen van de bouwmeester 1750/51, fol. 66/=B; nr. 868: rekeningen van de bouwmeester 1751, fol. 36 v°/=C)

A.

Op heden den 22 octobris 1750 de HH Borgemeesters gesworen ende raedt specialijck vergadert synde hebben wegens de reparatie der groot ende cleyne orgel in onse parochiale kercke met mr. Hendrik Möseler woonachtigh tot Luyck over de Maese geconvenieert met de somme van negenhondert guldens onder conditie dat dese twee orgels sullen moeten in staet ende perfectie gestelt syn tegen aenstaende Hooghtijdt van paeschen.

Voorders sal den aennemer dese twee orgels moeten in staet stellen op meesters prijs alle ten synen lasten ende visitatie van andere meesters daer van kennisse hebbende ende soo contrarie bevonden wierde, sal de selve tot synen laste woorden gerepareert ende in staet gestelt worden alles uyt die geconvenieerde somme te betaelen.

Finalijck sal den aennemer tot syn gerief kunnen gebruycken het eyser en haudt welck aen de orgels voorseyde hem sal cummen dienstigh syn, oock synde in dese reparatie begrepen te maecken vier nieuwe blaesbalcken. Ende de reparatie van de cleyne oft musieck orgel geschiedt sonder eenige consequentie.

Actum Hasselt op het stadhuys op dato voorseyde.

Was onderteckent Henrick Möseler.

B.

Den 25 juny betaelt aen de orgelmaecker volgens ordonnantie 400-0-0

C.

30 september voor het maecken ende vergulden van de sterre boven de orgel volgens ordonnantie 3-0-0

Eodem betaelt aen Gerard van Ormelingen voor het maecken van gordijnen ende quispel tot de orgel volgens ordonnantie 20-0-0

Eodem betaelt aen den orgelmaecker op rekeninghe volgens ordonnantie 400-0-0

30 september betaelt aen den Heer Bartholomei voor geleverd stoff tot de gordijnen van de orgel ende niete kerssen... 71-2-1

XII. Op 6 maart 1752 werden de werken van Möseler gekeurd door Matthias Vanden Gheyn uit Leuven (HASSELT, RAH, Stad Hasselt, nr. 78: ordonnanties 1740-1756, fol. 484)

Den onderschreven verklarene door desen ten instantie van de Seer Edele ende Voorsienighe Heeren Mijnen Heeren de Borgemeesteren, Schepenen ende Raden der stad Hasselt gevisiteert ende nauwkeurighleyck geexamineert te hebben het orgel als oock het Cleyne orgel in de parochiale kercke der voorseyde stad, synde gerepareert ende in staet gestelt door d'Heer Mosseler (sic) ende bevonden hebben desen als volght, te weten als dat de twee voorseyde orgels edelyck wel syn in staet gestelt, behalve dat de wint van de vier nieuwe blaesbalcken in het volle spel is altererende synde niet genoegsaem suffisant of bequaem om het volle spel volcomentlijck te doen spreken. Dat het secreet van het groot orgel niet genoegsaem dicht is dat het synen wint is verliesende. Dat in de prestant van het groot orgel de E si mi bmol niet wel is aansprekende als noch de G sol ut dieze in het derde octaaf.

Dat in de doublette de leeghste ofeerste octaaf de E si mi ende si ut fa, niet is aansprekende als het behoort.

Aldus bevonden actum Hasselt den 6 meert 1752

M. Vanden Gheyn

organist en beyartspeelder der stad Loven.

enerzijds een enorme verrijking. Hij betreurt het anderzijds dat dit centrum niet uitgegroeid is tot een internationaal documentatiecentrum met grote uitstraling zoals dat bijvoorbeeld het geval geweest is in Nederland met Donemus. Hij wordt door velen gewaardeerd en laat een leemte na. Zijn droom is het ooit een boek over zijn ervaringen te schrijven.

Tot op heden is hij actief als organist, improvisator, koorleider en zelfs als niet onbelangrijk componist, dit laatste vooral als auteur van liturgische muziek, waaronder een *Requiem per la morte di un povero* voor hoorn en strijkers. Verder zet hij zich in voor de muzikale aspecten van de eredienst van de katholieke, protestantse, anglicaanse en zelfs joodse geloofsgemeenschap. De oecumenische gedachte heeft hem altijd geïnspireerd, blijkbaar ook in zijn creatieve arbeid. Onder zijn werk vermelden we het *Magnum opus musicum* (1951-1996) met *468 liturgical exortationes/exordia for organ* en het oratorium *Het mens geworden Woord* van 1983 voor koor, kinderkoor, orgel en instrumentaal ensemble naast een aantal kleinere werken.

Hierna worden de 12 kleinoden in het licht gezet samen met de toevoeging van enkele pedagogische hints. Alleen al om eens te proeven wat er zoal reilt en zeilt in het Vlaamse componistenmilieu is het de moeite waard om eens te grasduinen in deze originele verzameling. Vaak is de naam van de gevierde het uitgangspunt geweest voor de materiaalkeuze, maar dan nog is het hoogst merkwaardig hoe verscheiden iedere componist omspringt met dit materiaal. Alleen al hierdoor is het niet alleen een introductie in nieuwe muziek voor de geïnteresseerde orgelliefhebber, maar ook een leuk orgelcompositieboek geworden, waar een veelheid van technieken en stijlen op eenvoudige wijze in geïtaleerd zijn!

far! van Luc Brewaeys, meteen de jongste componist van het gezelschap, en ook zijn eersteling voor orgel. De titel is enerzijds de kreeft van de voor naam van de gevierde, anderzijds

duidt hij op het karakter van het stuk: een zachte holpijp 8', al dan niet gemengd met een bourdonklank die vanuit de verte moet komen. Het stuk van 2 bladzijden bestaat uit twee geledingen. De eerste geleding is gebaseerd op een fel getransformeerde omkering van de melodie *My love is like a red red rose*, een

Engels volkslied dat onder meer door Raymond Schroyens voor koor prachtig bewerkt werd en regelmatig opduikt op de Vlaamse koorpodia. De tweede geleding is een verdere ontwikkeling van de voorgaande ritmische en melodische elementen. Toeval of niet: blijkbaar zijn ook de eerste drie noten van de beginmaat van onder naar boven F, A en R(e), met de sol als toegevoegde noot. Meteen wordt duidelijk in welke harmonische context dit werkje gedacht is, met duidelijke afgeleiden van tonale akkoordvorming. Ritmisch vinden we de typische gelaagdheden terug, die zo kenmerkend zijn voor de werken van Luc Brewaeys en die in vele hedendaagse partituren opduiken. Al van bij de eerste maat in de vierkwartsmaat wordt de linkerhand in een kwintool van kwartnoten geritmeerd. Wat voor enkele amateur-organisten onoverkomelijk zou kunnen zijn, is gewoonweg op te lossen door 4 met 5 te vermenigvuldigen, zodanig dat men kwintolen van zestienden krijgt als onderverdeling voor de linkerhand, waarbij men dan deze groepeert per vier.

Men zou er goed aan doen in de academies en de conservatoria de basisprincipes van de polyritmiek in de eerste jaren van AMV aan te brengen, dan zouden er veel minder vooroordelen t.o.v. hedendaagse partituren de kop op steken, en zouden de componisten wat minder weerstanden moeten overwinnen om een uitvoering van hun werk te promoten. De duurtijd van dit werkje is 2'15" en de moeilijkheidsgraad situeert zich op niveau van de hogere graad van het *Deeltijds Kunstonderwijs*.

Zeven korte stukken voor orgel manualiter (of harmonium) van Peter Cabus.

stuk een *molto lento*, is een getransponeerde versiering (een grote secunde hoger) van het thema, waarbij de zestiende trioel af en toe komt opduiken ook in de tussenstemmen, die dan weer afgeleid zijn van de harmonieën van 1, alhoewel de kleuren deze keer ietwat dramatisch geladen worden. Stuk 4 is een *bicinium* in allegro karakter. Een directe variatie van de transpositie in stuk 3 levert in de gebroken *imitatio violonistico* het materiaal voor het volledige stuk. Het antwoord volgt in de linkerhand een grote tert lager. Het *Lento* dat hierop volgt is een harmonisch stuk, waarbij de melodienoten van het hoofdthema simultaan worden aangeslagen als uitgangspunt. Daardoor krijgen we meer dissonanten in de akkoorden die een zekere geladenheid in zich dragen. De vijf tot zevenstemmige akkoorden zijn dan weer een goede leerschool voor het eerste contact met nieuwe muziek voor de aankomende organisten. Het *Cantabile* is gebaseerd op een gevarieerde kreeft (het menu wordt steeds rijker opgediend) van de aanvangsmelodie. Een liefelijke melodie werd voorzien van kwart- en tert akkoorden. Als slot volgt een *gigue* in 6/8, die begint met in transpositie in de kwart en met de typische huppelende achtsten. Weer krijgen we een tweestemmig fugato dat een fris einde vormt van de 7 stukken voor orgel of harmonium.

Technisch zijn deze stukjes te situeren in de middelbare graad van het *DKO*. Het is echter geraden leerlingen (volwassenen) met een grotere hand eraan te zetten omwille van de akkoordspreidingen. Het is in ieder geval een goede leerschool voor het polyfone denken. De kleuren zijn aangenaam en prettig om in te studeren.

Frits Celis vond in de naam van de gevierde twee melodische gegevens: een viernoten set A F G

A en een achtnoten set D A F G D E A B(H). In de aeolisch worden deze meteen samengevoegd, waarbij de viernoten-set als een ostinaat figuur het geheel op gang brengt. Ook hier gaat het om een werkje voor manuaal, met drie geledingen en een coda. In de B-geleding krijgen we een interessante ontwikkeling van polyritmiek van 2 tegen 3, dat meteen een goede introductie is voor de

geïnteresseerden in nieuwe muziektechnieken. Na A' (een licht gevarieerde A) volgt een codetta met kleurrijke modale chromatiek die tot rust komt op een pedaal op het tooncentrum d. Het is

een fijn stuk dat geen te hoge eisen stelt, met een klare structuur, geschikt voor het laatste jaar van de middelbare graad in de academie.

Van de hand van de componist-classicus Jan De Maeyer konden we de titel *Raphaelis ad maioris gloriam* verwachten voor een Fugetta voor 2 manualen en pedaal. Verschillende passages uit de partituur moeten wel omgelegd worden en via 4' registers in het manuaal of een 16' in het pedaal tot klinken gebracht worden. Deze notatie is eerder uitzondering dan regel in het orgelrepertoire. Na een sfeerscheppende introductie op Fis pedaal wordt een rapsodisch thema voorgesteld op de pedaalnoot C. Na een eerste fugetta in Adagio

karakter volgt een verkorte variant van het thema waarop een tweede fugetta gebrouwd wordt met een andante-karakter, weer op een C pedaal. Na een repetitieve transitie op een F pedaal, krijgen we in soort stretto dat uitmondt op een Bes pedaal. Een staaltje van polystylistisch in het orgelrepertoire dat thuishoort op het niveau van een hogere graad in de academie. (Er blijkt een kruis vergeten voor de Fis in het pedaal in maat 4.)

Rond de tonen A F G wordt een ritmisch ostinaat ontwikkeld dat systematisch verschuift in het manuaal, maar soms ook van plaats in de maat. Daar rond worden herhaaldelijk vrije 12-toonsvelden gecreëerd. Deze zijn dan weer doorbroken met schijnbaar losstaande overgangen, zoals die ene onstuimige maat in 6/4 waarna ofwel met een gevarieerde diminutie die plots opduikt of een gevarieerde verbreding, soms in dubbelostinaat met dan weer een tegenstem die vanuit de 12-toonssfeer opgebouwd wordt. Op die manier wisselen "grave" passages af met transparante pointillistische interventies. Het geheel eindigt met een emotionele ontlading op 5 unisono C's. Met dit stuk valt heel wat op te steken, zowel wat betreft ritmiek als samenklanken. Er is mogelijkheid tot veel kleuring met klavierwisselingen en registraties, wat de componist ook aanmoedigt in zijn toelichting. Het stuk is geschikt voor een goede hogere graadsleerling van het DKO, en ook bruikbaar op beginnend conservatoriumniveau.

De meest volledige naamsomzetting realiseerde Lucien Goethals met zijn *Prelude op de naam Raf*

Goormans. Hij startte met D A F (Raf) G GES GIS D E A H (Goormans). Deze 10-tonige melodie wordt meteen op een solostem naar voren gebracht, boven een ostinaat van vier contrasterende tonen. Vervolgens duikt een tweestemmig contrapunt op met contrasterend materiaal van het gegeven. Een kleine sext hoger verschijnt weer het begin materiaal deze keer wel gevarieerd om tenslotte weer in verkorte originele vorm af te sluiten. Eind goed al goed want het slotakkoord is Es grote terts, met gebruik van de 32' voor twee pedaalakkoorden ad libitum (indien de dispositie het toelaat). Merkwaardig genoeg kan dit stukje al gespeeld worden door een goede L4, of in de middelbare graad.

Frans Geysen schreef voor dit boek *Nec sine nomine*. Zoals we van hem gewoon zijn, wordt ook hier weer een geraffineerd stuk gevarieerde repetitieve techniek gepresenteerd. In combinatie met de seriële verworvenheden wordt hier naar een hedendaagse mildere toonspraak gestreefd.

Twee koraalvoorspelen op Oud-Nederlands liederen (*in modo antico*) van André Laporte gaan eerder de academische toer op. Hier komt de organist-contrapuntist naar voren. Evenals Lucien

Goethals heeft André Laporte zijn sporen in het orgelmilieu. Wij vernamen dat hij, sinds zijn oppensioen-stelling terug dagelijks orgel speelt. Voor deze twee stukjes is de *cantus firmus* iedere keer in het pedaal te registreren respectievelijk op 4' en op 8' basis. Ook de polyritmiek steekt hier de kop op in enkele passages, zowel als de "komische noot" die we gewend zijn van

deze componist, tot zelfs in de opera *Das Schloss*. Een goede leerling van de middelbare graad kan dit werkje reeds aan. In de hogere graad is het te programmeren als plichtwerk voor alle leerlingen van de orgelklas.

de ere-inspecteur Jan Louël componeerde een *Piccola Passacaglia sul nome Raf Goormans* (met dank voor zijn plichtgetrouwe gedrevenheid voor de Belgische componisten) en baseerde zich op de 11-tonenreeks B A F G G G B E A F C; die geregeld terugkeert in het pedaal, weliswaar niet constant zoals in de meeste passacaglia's. Van deze componist weten we dat hij zijn volledig repertoire schreef voor de beste uitvoerders van het land. Daardoor had hij de garantie dat indien zijn stukken gespeeld werden ze ook goed gespeeld werden. In dit stuheeft de auteur zijn uiterste best gedaan om deze keer af te zien van zijn standpunt. Uit een en ander komt tot uiting dat deze *Eminance grise* professor contrapunt en fuga was aan een van onze hogere muzikinstellingen. Het *Andante quasi adagio* groeit uit tot een tutti hoogtepunt om dan weer in alle rust neergelegd te worden. Leestechisch zowel als speltechnisch hoort dit stuk eerder in de hogere graad thuis.

Voor deze gelegenheid componeerde ik een stukje met de titel *Kristal*. Reeds meerdere stukken werden in die periode geschreven waar een of andere modus van Olivier Messiaen gekoppeld wordt aan de naam en de eigenschappen van een halfedelgesteente. In dit geval gaat het om de Rozenkwarts, die met de derde modus uit de *Technique de mon langage musical* werd uitgewerkt. De akkoorden hebben een mild karakter, op die manier werd de link gelegd naar de vriendelijke, zachttaardige man, R. Goormans. In dit stuk komen ook enkele gecontroleerde aleatorische pas-

sages voor, waarbij van de speler verwacht wordt onafhankelijkheid tussen pedaal en manuaal te ontwikkelen. Ritmisch zijn er bovendien nogal wat verrassingen, die samenhangen met de taal van het geheel. Dit maakt het stuk speelbaar op niveau van een goede H3 van onze academies.

Marc Verhaegen schreef ook een *Meditatie* op de naam van de gevierde op de vier tonen A F

G A. De aanvang is een soort gefigureerd koraal, dat na een zekere ontwikkeling verrassend wordt doorkliefd met een snelle solo met verkleining van het gegeven. Enkele signalen in *ff* in spiegelbeeld kondigen een reprise aan in inversie, om in F groot te eindigen. Zelfs in dit polyfone opzet komt ook weer de persoonlijke impressionistische

hand van de componist-pianist naar voren. Deze compositie is ook weer een liefelijk muziekstuk voor de middelbare of hogere graad van onze academies.

IC SEG ADIEU met een eenvoudig wijsje aan een goed man en een collega zonder voorgaande schrijft Peter Wellfens vooraan op zijn partituur. Het motief dat hier als basis gebruikt werd is afgeleid van de naam van Miek Maes, de echtgenote van Wilfried Westerlinck en goede

kennis van de componist. De noten E A Es dienen als aanzet van een bicinium dat op een pedaal C uitkomt. Na een korte transitie komt het oude Vlaamse volksmelodie in de hoge ligging. *Tranquillo – melancolico* eindigt dan het stuk op een D groot akkoord met Gis als toegevoegde tritonus. De gezondheidstoestand van de componist liet niet meer toe hemzelf over dit stuk iets te vragen.

Vier stemmingen voor harmonium van Raoul De Smet, ook uitvoerbaar op orgel, werden nadien aan het orgelboek toegevoegd. Raoul is de enige niet professionele componist in het gezelschap. Toch zijn de stukjes vlot geschreven en ten eerste op hun plaats in dit boek. De eerste stemming *Rubato-capriccioso* is een vrij stuk waarin ook wat *spacial notation* voorkomt met versnellingsymbool, een goede oefening dus voor wie nog geen ervaring met deze notatietechniek heeft. Het nr. 2 *dolce – meditativo* is eveneens in vrije stijl een solo voor de rechterhand met het beginmateriaal van 1. *Inocente – ingenuo* is een soort bicinium dat af en toe meerstemmige akkoorden integreert. 4 *vloeiend – verfrissend* is een fijne canon tussen de rechter- en linkerhand. Als manuaalstukjes ten eerste aan te bevelen in de middelbare en zelfs een lagere 4 graad van onze academies.

In de beperking toont zich de meester; kan voor de composities in dit orgelboekje wel gesteld worden. Zoals typisch voor de meeste componisten, zelfs al componeren zij eenvoudiger dan anders, toch blijken hun stijlelementen ook hier steeds intrinsiek aanwezig. Als dusdanig is dit orgelboekje ook een aanwinst voor de beginnende orgelcomponisten.

De minpunten zijn de hoge verkoopprijs en het op onhandige A3 formaat gekopieerde exemplaar dat ikzelf kreeg zonder enige titel op het kaft. Wel zijn alle stukken in handschrift, een leuk caleidoscoop van sierlijke en andere manuscripten. (J. V. L.)

(Aan deze rubriek werkte mee: Jan Van Landeghem)

Mededelingen

Internationale studie over de kwaliteit van de Vlaamse orgelrestauratie

Minister Sauwens stelt als voornaamste vraag *Waar staat de Vlaamse orgelrestauratie in internationaal perspectief?* Een studiegroep zal de restauratiepraktijk tijdens de voorbije 20 jaar doorlichten. Deze taak is toegewezen aan de *VZW Musica* te Peer en uitgevoerd door Jacques van Oortmerssen (NL), Harald Vogel (D) en Munetaka Yokota (S).

De organisten Wim Winters en Luc Ponet verlenen administratieve en organisatorische bijstand. Dertig gerestaureerde instrumenten worden onderzocht.

Ca. 80 kerkbesturen van gerestaureerde instrumenten, of restauraties in uitvoering, ca. 100 kerkbesturen van beschermde, niet-gerestaureerde orgels, de vijf Vlaamse provinciebesturen, de schepenen van cultuur van grote steden en ca. 100 organisten, deskundigen en orgelmakers, zijn aangezocht hun mening kenbaar te maken bij

Musica Peer, p/a Rijkswachtstraat, 24, 3940 Hechtel-Eksel, e-mail: wim.winters@musica.be

Reims: Benjamin-Joseph Steens benoemd tot titularis-organist

De jonge Vlaamse organist B.-J. Steens is na examen voor jury en publiek benoemd tot organist van de Basiliek Saint-Remi. Hij zal er het groot Cattiauxorgel bespelen.

Pieter Loncke viert op 15 maart 2001 zijn honderdste verjaardag.

Pieter Loncke was werkzaam in het bedrijf van zijn broer Jos. en is lid van de derde generatie van de orgelbouwerfamilie Loncke. Hij legde zich vooral toe op het intoneren en deed ook onderhoud en stemwerk. Zijn herinneringen, onder meer over zijn jeugdijaren te Hondschote in Noord-Frankrijk, zijn gepubliceerd in twee bijdragen in het heemkundig tijdschrift *Bachten de Kupe*.

Joseph Philippe Lerinckx † (Halle 13.06.1920- Mechelen 23.12. 2000)

Jos. Lerinckx, de fijnbesnaarde humorvolle priester was een begaafd improvisator, leraar, organist en beiaardier. Aan het Lemmensinstituut deed hij professionele muziekstudies. Hij was leraar aan het Klein Seminarie te Mechelen, het St.-Romboutscollege te Mechelen en het St.-Pieterscollege te Leuven. Naderhand werd hij professor aan het Grootseminarie en het Lemmensinstituut. Tevens was hij beiaardier te Halle en componeerde vooral kerk- en beiaardmuziek. Orgelmuziek van hem werd gepubliceerd in het Psalmenorgelboek van Ignace de Sutter en bij P.J. Fijan Publications, Mannagras 18, 3068 PK Rotterdam.

Gabriël Moortgat † (Halle 5.8.1913- Aalst 2.1.2001)

G. Moortgat, ere-hoofdregisseur van de BRT, afkomstig uit het organistenmilieu, heeft met talloze radio-uitzendingen - naderhand ook televisieprogramma's - over de historische orgels in Vlaanderen meegewerkt aan het sensibiliseren van de waarde van het Vlaamse orgelerfgoed. Met zijn gedrevenheid en mooi getimbreerde stem heeft hij velen geboeid. Zijn beide brochures *Oude orgels in Vlaanderen*, uitgegeven door de BRT, blijven bekoren. In Amerika werd de eerste publicatie onmiddellijk gelauwerd met de "door" prijs.

Aanvulling: Discografie van Paul de Maleingreau

In aanvulling op de discografie, gepubliceerd bij het artikel van Paul de Maleingreau (Orgelkunst, XXIII, nr. 4 - december 2000, p. 218) vult Kees de Leeuw, Letteren, Bibliotheek Universiteit te Utrecht de discografie verder aan met een Cd-opname: MDG 318 0928-2 *Hommage Käte van Tricht*, met hierop de *Symphonie de la Passion op. 20* van de Maleingreau (website www.mdg.de)

Excursie Orgels in Vlaamse begijnhoven, 21 april 2001

Hoogstraten, Turnhout, Leuven, Aarschot/Engsbergen en Tongeren m.m.v. Matthias Müller (D). Info: Calcant v.z.w., Ten Otter 27, 2980 Ten Otter.

Orgeldag Van Peteghemorgel Vrasene, cursus & concert, 22 april 2001

Kamiel D'Hooghe, zelf opgegroeid te Vrasene, geeft op zondag 22 april van 15 tot 17 u voor de 12de maal cursus aan orgelliefhebbers en studenten Hoger Kunstonderwijs op het historisch Van Peteghemorgel. Het specifieke repertoire en de spel- en registratiepraktijken worden toegelicht. Toegang vrij, ook voor luisteraars. Om 19.30 u volgt een orgelconcert door de jonge Waaslandse organist Christophe Bursens.
Inlichtingen: Roger Herman, Kerkstraat 69, 9120 Vrasene, tel. 03/38459.73

Dag van de 19de eeuwse orgelkunst te Utrecht, 12 mei 2001

programma : 10.30u Jacobikerk (St.-Jacobsstraat); 13.30u St.-Augustinuskerk (Oude Gracht); 15.30u Kathedrale kerk Ste.-Catherina; 18.00u Buurkerk (museum Van Speelklok tot Pierement).

Fiori Musicali, orgel- & kunstreis Noord- Italië 12-25 augustus 2001

In het spoor van de historische orgelmaker Willem Hermans wordt de Italiaanse orgelcultuur benaderd vanuit elementen uit de *Conclusioni sul suono dell' organo* van Adriano Banchieri (1609) en orgels van Antegnati, Serassi en vele anderen. De *Fiori Musicali* worden belicht vanuit de eigen kunstomgeving.

Kamiel D'Hooghe en Robert Muys leiden de Noord-Italiaanse orgel-en kunstreis met bezoek aan: Como, Bergamo, Brescia, Piacenza, Modena, Bologna, Ravenna, Prato, Pistoia, Lucca, Viareggio, La Spezia, Genua, Pavia, Milano, Konstanz, Ottobeuren.

Info: Stichting Mens Land Cultuur, Nerviërsaan 135, bus 51 Brussel, tel. 02/ 739.3348

Cursus Stylus phantasticus, Andrea Marcon, Kempen 2-4 april 2001

In de Paterskerk te Kempen worden Italiaanse en Duitse barokmeesters behandeld.
Info: Ute Gremmel-Geuchen, von-Saarwerden-Str. 19 D-47906 Kempen

Bach - Rheinberger & improvisatie, T. Laux, Ingelheim 19-21 april 2001

Info: Kantor Carsten Lenz, Erich-Ollenhauer-Str. 64, D-65187 Wiesbaden

Orgelsymposia in de Trinitékerk & Notre-Dame-d'Auteuil te Parijs, 2001

Seminaries & cursussen worden gegeven door Naji Hakim & Marie-Bernadette Dufourcet op 10-13 mei en door Frédéric Blanc 27-31 oktober.

Info: Kulturmanagement, Michael Grüber, Schlossplatz, D-72172 Sulz a. N.

Van Büchner tot Bach & Orgelconcours, Alkmaar 20-30 juni 2001

De unieke historische orgels van Van Covelen & Hagerbeer/Schnitger staan centraal in meester cursussen over de *klaviertechniek van Büchner tot Bach*, gegeven door P. van Dijk, L.v. Doeselaar, J.Raas, M.Radulescu, B. Winsemius en W. Zerer. Cursus en concours zijn toegespitst op werk van Sweelinck, Reincken en Bach.
Info: I.Kingma, Louise Henriëttestraat 14, NL-1817 XD Alkmaar

"Schramberger Eberhard-Friedrich-Walcker-Preis" 25 juni - 1 juli 2001

De vertolking van het Duitse romantische orgelrepertoire wordt beoordeeld door de juryleden: Chr. Bossert, J. Boyer, R. Meyer, J.v. Oortmerssen, L. Lohmann.
Info: Rudolf Schäfer, Tiersteinstrasse 2, D-7813 Schramberg

Interpretatie - & Improvisatieconcours St. Albans 11-21 juli 2001

Interpretatieconcours met composities van: Purcell, Stanford, Bach, Buxtehude, Sweelinck, Duruflé, Liszt, Alain, Weir, Escaich.
Afzonderlijk improvisatieconcours met als jury: Alain, Kee, Oosten, Higgs, Trotter.
Info: St-Albans Organ Competition, PO Box 80 St-Albans AL3 4 HR, England

Franse - Spaanse muziek & Bach, Romainmôtier, 15-29 juli 2001

M.Cl.Alain, G. Bovet en R.Lutz (improvisatie) behandelen Alain, Bach, Couperin e.a.
Info: M. Aubert, Cour du Cloître, CH-1323 Romainmôtier, tel. +41(0)24 453 17 18

GDO: Internationale Orgeltagung, Metz 29 juli- 4 augustus 2001

Het *Gesellschaft der Orgelfreunde* organiseert in Lotharingen, smeltkroes van Franse en Duitse orgelkunst, vele cursussen, concerten, excursies, lezingen en symposia
Info: Geschäftsstelle, Josefstrasse 8, D-66693 Mettlach

Bach Académie door Michael Radulescu, Porrentruy 5-11 augustus 2001

De '18 Leiziger' en de Canonische Variaties worden bestudeerd. (Ahrendorgel)
Info: Foundation Pro Musica, Case postale 290 CH-2900 Porrentruy

Festival Musica Antica a Magnano, 16-26 augustus 2001

Docenten: B. Brauchli, clavichord, L. Scandali, orgel, G. Kiss, klavecimbel, G. Monaco, koor, A. Galazzo, J. Gobelli & Th.Wälti, restauratie van oude orgels
Info: Mus. Ant. a Magnano, Via Roma 43, I-13887 Magnano, Tel. + 41.21.728.59.76.

Internationaal interpretatieconcours Korschenbroich, 2-16 september 2001

Werk van: Bruhns, Bach, Reger, Vierne, Dupré en Litaize.
Jury: L. Rogg, F. Finotti, W. Seifen, B. van Oosten en H. Demski
Info: Henning Dembski, Kirchplatz 2, D-41352 Korschenbroich, tel. 01 73/297 29 40

Orgelconcours Paul Hofheimer-Prijs, Innsbruck 7-13 september 2001

Voorgescreven werken van: F. Correa de Arauxo, G. Frescobaldi, Cl. Merulo, H. Buchner, J.K. Kerll, J.J. Froberger, Chr. Erbach, J. Hassler, N.Bruhns, J.S. Bach.
Info: Konzertbüro, Stiftgasse 16, A-6020 Innsbruck, tel. 05.12/58.00.23

Een interessant orgel wordt
degelijk gemaakt, graag bespeeld
en goed onderhouden.

PIETER VANHAECKE

STEMMEN EN ONDERHOUDEN

G. Benoîtlaan 23/1

1170 Brussel

© 02/660.20.30

Een ruime ervaring als bron van kennis
en ambacht om uw orgel
-historisch of modern- degelijk te
onderhouden.

Duidelijke en juiste prijsopgave,
zorgvuldige afwerking.

ANDRIESEN B.V.B.A

Anneessens
orgelbouw sinds 1830

*nieuwbouw
onderhoud
herstelling
restauratie
verbouwing*

zaakvoerder: Ing. Paul Andriessen
Benediktinessenstraat 10-12. 8930 MENEN
tel. en fax: 056/51.13.82

Stan Arnautz
Pijporgelmakerij

☒ Heerbaan 94, 3472 Miskom (Kortenaken) ☎ (011) 58.71.92

Te koop: Mechanisch pijporgel van Kerkhoff, in vrij behoorlijke staat

☞ Montre	8'	Bourdon	16' Bas*	Bourdon	16' Haute
Bourdon	8'	Salicionaal	8'	Voix Céleste	8'
Prestant	4'	Trompet	8'	Tremulant	

* Bourdon 16' Bas dient tevens als 16'-pedaalregister (mechanisch)

Het orgel bevindt zich in de kapel van de zusters Augustinessen te Lier

Bezichtiging: afspraak te maken met Dhr. Van den Broek J., ☎ 0496 52 79 00

2001. Op vrijdag 8 juni, om 20 uur, wordt het gerestaureerde Pescheurorgel van de Sint-Elisabethkerk te Zoersel ingespeeld door Jan Van Mol.

De pastoor, die 289 jaar geleden het contract met de Antwerpse orgelbouwer ondertekende (zie *Orgelkunst* 3/1999), zal kunnen meegenieten van de herboren klanken, zij het vanonder de grafsteen die zich nog steeds in de vloer van de linker zijbeuk bevindt.

De volledige bovenkant van de orgelkast, de rugwand, het binnenwerk en 787 van de 936 pijpen werden gereconstrueerd. Een ingrijpende restauratie, waarbij de orgelmakers van Pels-D'Hondt konden laten zien wat ze in hun mars hebben. Ze zijn er fier op, en nodigen u uit het resultaat te komen bekijken en beluisteren op 8 juni.

Meer informatie over dit en
ander werk van Pels-D'Hondt op
www.pels.be

PELS D'HOND
ORGELBOUWERS SINDS 1892

Stan Arnautz Pijporgelmakerij

☒ Heerbaan 94, 3472 Miskom (Kortenaken) ☎ (011) 58.71.92

Te koop: Zeer degelijk continuo-orgel, 4 jaar oud

- ☒ Ook voor grote kerken uitzonderlijk geschikt, dit zonder geforceerd te klinken. Klavier verschuifbaar voor transpositie. Tessituur HH - d³ (52t)
- ☒ Holpijp 8'   Roerfluit 4'   Octaaf 2'
Sesquialter 2r b+d / d (te gebruiken als doorlopend of als discantregister)
Prestant 8' voorzien voor bijplaatsen
- ☒ Gratis op proef mogelijk (op afspraak)

driemaandelijks tijdschrift
voor muziekcultuur
ADEM is in 2001 aan zijn
37ste jaargang toe met 4 themanummers

MUZIEK EN ONDERWIJS

muziek in het algemeen onderwijs
deeltijds kunstonderwijs (D.K.O.) - muziek
kunst secundair onderwijs (K.S.O.) - muziek
hoger kunstonderwijs (H.K.O.) - muziek

Abonnement Adem 1.000 Bfr (24,79 €)
buitenland 1.300 Bfr (32,23 €)

ADEM is een uitgave van de nationale koorfederatie "Het Madrigaal"
met medewerking van het Lemmensinstituut.

Info: Claudine Martens, Herestraat 53, 3000 Leuven - tel. 016/23 39 67 - fax 016/22 24 77
e-mail: claudine.martens@lemmens.wenk.be

Agenda

MAART

- do 01 20.00u Leuven, Lemmensinstituut, Leo Van Doeselaar (NL)
- do 29 20.00u Eeklo, Muziekacademie, Edward De Geest en Dirk Bruggeman

APRIL

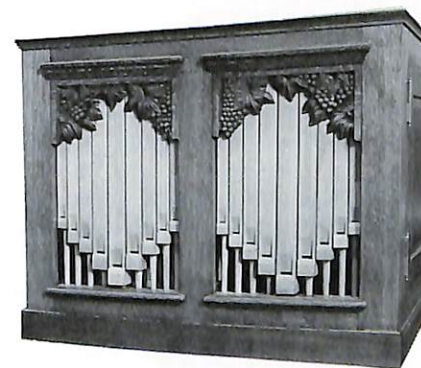
- vr 20 20.00 u Mere, St.-Baafskerk, Kamiel D'Hooghe
- zo 22 15.00 u Vrasene, H.- Kruiskerk, cursus Kamiel D'Hooghe
- zo 22 19.30 u Vrasene, H.- Kruiskerk, Christophe Bursens
- vr 27 20.00 u Brussel, O.-L.-V. Zavel, Olivier Vernet (F)
- zo 29 16.00u Watervliet, O.L.V.-kerk, Edward De Geest

MEI

- vr 04 20.00u Gent, kathedraal, Schola Cantorum & Edward De Geest
- za 05 17.30u Antwerpen, St.-Pauluskerk, P. Kapitula (P)
- za 12 17.30u Antwerpen, St.-Pauluskerk, H.-G. Saalmüller (D)
- za 19 17.30u Antwerpen, St.-Pauluskerk, Peter Thomas
- zo 20 18.00u Watervliet, O.L.V.-kerk, Sophie Trépanier
- zo 27 19.00u Gent, kathedraal, Ton Van Eck (NL)

Kistorgel bouwjaar 2000.

Kast, eik.
Pijpwerk, ceder en eik.
Wind, achteraan als trede.
Klavier, Palm en ebben, transponeerbaar.
Bourdon 8', Fluit 4', Nasard 2 2/3'sup., Prestant 2'.

Jos Moors Orgelbouw
Borgloon
012/74 41 02
0495/78 10 24

Orgeltijdschriften

Ars Organi – XLVIII, 2000, nr. 4/december: W. MANCKE/ J. MAYR, *Zum 300. Geburtstag der Orgelbauer J. Gabler und G. Fr. Schmahl*; H. VOGEL, *Dedesdorf, ein unbeachtetes Modell des norddeutschen Orgelbaus*; J. KRAEMER, *Orgelmuseen stellen sich vor*.

De Orgelvriend – XLII, 2000 nr. 11/november: D. MOLENAAR, *Van Damorgel in Huizinge gerestaureerd*; nr. 12/december: W.V.D. ROS, *Kees van Eersel 40 jaar organist*; B.V. BUITENEN, *Bachorgels uit Thüringen (III)*.

Het Orgel – XCVI, 2000 Nr. 6: CHR. HIJNK, *Hoe beter het orgel, hoe minder de noodzaak er Bach op te spelen*; H. FIDOM, *Van Hemingway tot orgelkunst*; I. ORTGIES, *Subsemitoetsen bij orgels tussen 1468 en 1721*; H. D. KLER, *Een Haags spiegelbeeld van de geschiedenis van het orgelspel en gemeentezang*.

Gregoriusblad - CXXIV, 200, nr.4/december: A. DE KORT, *De bril van de organist is nog niet beslagen*.

ISO Journal – 2000, nr. 9/november: G. PELS, *Balticum 2000 -110 Organbuilders on the move*; G. GRAHN, *The Organ, European Cultural Heritage*; J. KALNINS, *Restauration: Die Orgel in Ugale*.

La Tribune de l'Orgue – LII, 2000, nr. 3: diverse auteurs, *Pierre Segond*; nr.4: G. BOVET, *L'assistance à la traction mécanique*; N. GORENSTEIN, *Notes sur la traction électrique*; V. DESARNAULDS, *Enquête: les orgues en Suisse*.

L'Organiste – XXXII, 2000, nr.3/oktober: X. DEPREZ, *Le nouvel orgue Grenzing de la Cathédrale de Bruxelles*; J.-P. FELIX, *Histoire de l'orgue du temple de l'Église Protestante au Quai Marcellis à Liège*; E. DEBAISIEUX, *Restauration de l'orgue de Saint-François à Bornival*.

L'Orgue - nr. 252: themanummer: É. KOCEVAR, *Les servitudes des organistes de l'église Notre-Dame de Dijon au XVIIIe siècle*.

Organist en Eredienst – 2000, nr. 11/november: M. BREIJ, *In de sporen van Silbermann*; nr. 12/december: W. J. CEVAAL, *Restauratie Knipscheerorgel in Noordwijk*; CHR. LELIE, *Frans harmonium*; - 2001, nr. 1/januari: W. J. CEVAAL, *Herboren Ruprechtorgel, Tuindorperkerk, Utrecht*.

The American Organist - XXXIV, nr. 8/augustus: I.L. LIVINGSTONE, *The Successful Substitute Organist*; nr. 9/september: H. MARDIROSIAN, *R. Noehren's Organist's Reader*; E. M. PORTER, *New Music for Organ*; nr. 10/oktober: B. JEROLD, *Pedal Technique in Early Music*; nr. 11/november: E. GUENTHER, *Musician-Clergy Teamwork*; nr. 12/december: F. MORANA, *Bach the Learned Musician*; B. CUNNINGHAM, *AGO Organ Encounters 2000*.

The Diapason - LXXXI, 2000, nr. 9/september: R. E. COLEBERD, *Three Kimbali Organs in Missouri*; nr. 10/oktober: P. JONES, *Residence Organ*; nr. 11/november: J. M. BETHARDS, *Reverberation: serving sound or serving music?* H. HUESTIS & D. CALHOUN, *AGO Seattle 2000 (2)*; nr. 12/december: Q. FAULKNER, *Deceptive Pivot Points in Bach's Orgelbüchlein*; J.B. HARTMAN, *Prodigy Organists of the Past*

*'Orgelkunst' is een driemaandelijks orgeltijdschrift, uitgegeven door de
'Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst' v.z.w.,
opgericht in 1978*

XXIVste jaargang, nummer 1 - maart 2001

ISSN 0776-9350

Redactieraad

hoofdredacteur: Kamiel D'Hooghe
redacteuren: Luk Bastiaens, Dr. Bernard Huys, Wenceslaus Mertens en
Patrick Roose

Medewerkers

W. Callaert, H. De Backer, E. De Geest, R. De Vos, A. Dewitte, J. D'Hollander,
Dr. P. Dirksen, J. Eeckeloo, J. Fishell, A. Froidebise, G. Huybens, M. Lemmens,
T. Levaux, K. Lueders, T. Malengrau, J. Moors, P. Thomas, R. Plovie,
D. Potvlieghe, H. Baeck-Schilders, Dr. G. Spiessens, J. Van Hoolen en
P. Wagenaar; *vertalingen*: D. David

Administratie en redactieadres

Opgave van abonnementen en adreswijzigingen

Agnes Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen, tel. & fax. 02/305.69.88,
e-mail: dhooghedumon@pandora.be

Abonnement voor 2001

België: 700 Bef / Studenten: 400 Bef / Steunabonnement: 2500 Bef
Nederland: 50 NGL; Overige landen: 1100 Bef

*Oude nummers/jaargangen zijn verkrijgbaar tegen gunstige voorwaarden
Inlichtingen op het redactieadres*

Betalingen

- Voor België: op bankrekeningnummer 436-6204991-57:
ten name van 'Orgelkunst', Beiaardlaan 1 te B-1850 Grimbergen
- Voor Nederland: op rekeningnummer 85.80.98.474 van
Kamiel D'Hooghe met vermelding 'abonnement Orgelkunst'
- Overige landen: exclusief via overschrijving op bankrekeningnummer
436-6204991-57

Advertenties

Inlichtingen en opgave bij de hoofdredacteur op het redactieadres

Internet en -email

website: www.orgelkunst.be e-mail: mail@orgelkunst.be

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.
Overname van artikels is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming
van de hoofdredacteur.

Frontpagina

Het Helewout-orgel (1631) in de Margareta-kerk te Knokke, ets van
R. Bosschaert